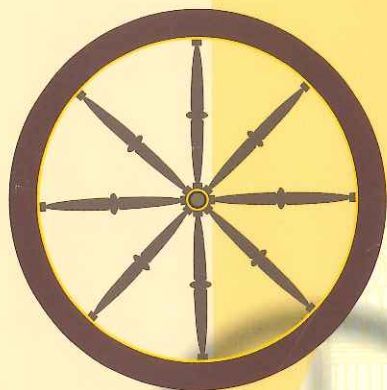

drs. Coby van der Neut

TOPklassers

Antwoordenboek

deel 5

cultuur

tot 3000 voor Christus
3000 voor Christus - 500 na Christus

電 郵

TOPkl[▲]ssers

cultuur

deel 5

tot 3000 voor Christus

3000 voor Christus - 500 na Christus

Antwoordenboek

Auteur

drs. Coby van der Neut

Auteur

drs. Coby van der Neut

Illustraties

Beeldstormers/Marcel Westervoorde, Alphen a/d Rijn

Ontwerp

Beeldstormers/Marcel Westervoorde, Alphen a/d Rijn

ThiemeMeulenhoff ontwikkelt leermiddelen voor Primair Onderwijs, Algemeen Voortgezet Onderwijs, Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie en Hoger Beroepsonderwijs.

Meer informatie over ThiemeMeulenhoff en een overzicht van onze leermiddelen: www.thiememeulenhoff.nl of via onze klantenservice (088) 800 20 17.

ISBN 978 90 262 4249 6

Eerste druk, eerste oplage 2010

© ThiemeMeulenhoff, Baarn/Utrecht/Zutphen, 2010

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (PRO), Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp (www.cedar.nl/pro). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Deze uitgave is voorzien van het FSC-keurmerk.
Dit betekent dat de bosbouw voor het gebruikte papier op een verantwoorde manier heeft plaatsgevonden.

Inleiding voor de leerkracht

Topklassers Cultuur wil zelfstandige leerlingen, voor wie de basisleerstof niet meer uitdagend genoeg is, een uitbreiding en een alternatief aanreiken. *Topklassers Cultuur* biedt interessante, verdiepende en uitdagende onderwerpen met vragen, waarvan de antwoorden in de bibliotheek of op internet opgezocht moeten worden.

De hoofdstukken zijn zo samengesteld, dat veel cultuurgebieden gecombineerd worden.

Elk onderwerp begint met een inleidende leestekst. De leerling kan daarna aan de hand van gerichte startvragen en aanwijzingen zijn weg zoeken in de wereld van kunst, geschiedenis, religie en maatschappij/maatschappelijke stromingen.

Het is de bedoeling dat de geïnteresseerde leerling de hoofdstukken in het werkboek zelfstandig (individueel of met anderen) verwerkt. De zoektocht naar de juiste antwoorden kan heel gevarieerd worden opgezet en uitgewerkt. Het is daarom belangrijk dat de leerling heel nauwkeurig een logboek bijhoudt. Zo wordt voorkomen dat hetzelfde werk meerdere keren wordt gedaan.

Niet het 'stampen van feiten' is het hoofddoel, maar het leren om zelf te oordelen en zich een beeld te vormen van de opgezochte feiten en meningen. Afhankelijk van het gekozen onderwerp kan het eindresultaat als schriftelijk werkstuk, als creatieve opdracht, of als geheugensteun voor een spreekbeurt worden opgezet.

Topklassers Cultuur heeft in dit vijfde deel van de serie twee tijdvakken gecombineerd:

1. Tijd van jagers en boeren (tot 3000 voor Christus)
2. Tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Christus - 500 na Christus)

De geselecteerde onderwerpen voor dit vijfde werkboek zijn in het onderstaande schema gerangschikt naar kennisgebied en tijdperk. De Romeinen krijgen in verhouding veel aandacht in deel V van *Topklassers Cultuur*. Dat komt omdat heel veel van wat wij van de cultuur uit de oudheid weten, ons verteld werd door de Romeinse geschiedschrijvers. Daarnaast hebben de Romeinen veel geschreven over hun eigen cultuur en er zijn ontelbare kunstwerken die ons elk hun eigen verhaal kunnen vertellen. Wij hebben voor de volgende indeling gekozen.

Kennisgebied	Tijd van jagers en boeren	Tijd van Grieken en Romeinen
Kunst	1. Oertijdkunst 3. Minoïsche cultuur 11. De Muzen	13. Zeven wereldwonderen 17. Vroeg-christelijke kunst
Religie	6. Urnencultuur 9. De katgodin 10. Germaanse godsdienst	15. Nehalennia 14. Sportfestival ter ere van Zeus
Geschiedenis	7. Troje 2. Het wiel	12. Hoe Rome ontstond 19. Varusslag 21. Alle wegen leiden naar ... 18. Romeinse kinderen
Maatschappij/ maatschappelijke stromingen	5. Chinese karakters 4. Piramide 8. Plato	22. Luxuria 20. Riolerings 16. Het legioen

De Australopithecus leefde vijf miljoen jaar geleden in Afrika. Het was de eerste mensensoort die rechtop op twee benen ging lopen. Er is heel weinig over bekend, want er zijn heel weinig archeologische vondsten gedaan van deze mensensoort. We denken dat ze nog geen stenen werktuigen gebruikten. Ze woonden waarschijnlijk nog in bomen, maar zochten hun voedsel op de grond. Aan de vondsten van gebitsresten is te zien dat de Australopithecus ook zaden en vruchten at.

Het geslacht Homo ontstond twee miljoen jaar geleden. Het geslacht bestaat uit veel ondersoorten en de Homo sapiens – waar wij allemaal toebehoren – is de enige die het overleefd heeft. De kleinste en lichtste was Homo habilis; Homo erectus was de grootste en zwaarste. Australopithecus was waarschijnlijk veel behaarder dan Homo. Homo kon ook al veel uitgebreidere werktuigen maken en gebruiken. Homo erectus heeft geleerd om met vuur om te gaan. Daardoor kregen ze heel andere eetgewoontes.

Alles wat de geleerden weten is afgeleid uit schedelvondsten en beenderen. Daaruit concluderen zij of de 'mens' gebogen of rechtop liep. Maar hoe de neus, de mond en de ogen waren, weten we niet. We weten ook niet precies wanneer de mens kleding en schoeisel ging dragen.

Antwoord d is het goede antwoord: de Venus van de Zwabische Jura.

- Het beeld van de Venus van Milo is gemaakt van marmer. Het is niet in de oertijd gemaakt, maar ongeveer 150 jaar voor Christus.
- De Venus van Brassempouy is uit ivoor (mammoettand) gemaakt.
- De Venus van Malta is van klei en gekleurd met rode oker.
- Het beeldje van de Venus uit de Zwabische Jura is gemaakt van een mammoettand, dus ivoor.

Het beeldje dat is afgebeeld is de Venus van Brassempouy.

De Venus van Milo is 2,02 m hoog en de kleinste, de Venus van Brassempouy is maar 3,65 cm hoog. Een verschil van bijna twee meter, om precies te zijn 198,5 cm.

De naam Venus is eigenlijk alleen goed bij de Venus van Milo. Venus was een Romeinse godin. Rond het jaar 300 voor Christus werd de oudste tempel voor Venus gebouwd. Omdat archeologen en andere wetenschappers denken dat de andere drie vrouwenbeeldjes misschien wel godinnen uit de prehistorie zijn noemen ze deze ook maar 'Venus'.

Hun echte namen zijn niet bekend, omdat er geen geschreven berichten zijn uit de prehistorie. We weten eigenlijk helemaal niets over deze beeldjes, alleen van welk materiaal ze gemaakt zijn, waar ze werden gevonden en hoe oud ze ongeveer zijn. Welke betekenis ze hadden blijft een groot raadsel.

Op de oude schilderijen in Lascaux zijn jagers uit de prehistorie te zien. Je ziet hoe ze leefden en op welke dieren ze jaagden. Vrouwen zie je niet. De jagers die zijn afgebeeld zien eruit zoals op kindertekeningen uit groep 2; vaak met dunne stokkarmpjes en streepjes voor de vingers. De dieren zijn prachtig levensecht getekend en op verschillende plaatsen mooi ingekleurd. Wetenschappers weten niet waarom dit grote verschil in uitbeelden van mensen en dieren is gedaan. Daar moet een reden voor zijn... maar welke?

Het goede antwoord is b: door het hondje Robot dat in een konijnenhol verdween.

De prehistorische schilders hadden geleerd om met vuur om te gaan. Door vuur te maken in de grot en door diervet te verbranden in stenen lampen konden ze zelfs in de donkerste grot zien wat ze deden. De houtskool die achterbleef nadat het vuur was gedoofd, werd weer gebruikt als tekenmateriaal.

De meeste rotskunst is te vinden in het noorden en midden van Australië. De eerste prehistorische schilderkunst bestond voornamelijk uit rots- en boombastschilderingen. Aboriginals maakten ook gebruik van totems en versierden die. Een totem is een voorwerp, een symbool. Het was mee te nemen op de trektochten. Het was vaak de beschermgeest van de prehistorische stam/familiegroep. Je vindt de totemkunst op Uluru (Ayers Rock) middenin Australië en in Arnhem Land in Northern Territory.

Het goede antwoord is nee, want van de Australopithecus soort zijn nooit kunstuitingen gevonden. Zij leefden vijf miljoen jaar geleden. Zij waren de eersten die zich op twee benen voortbewogen. De Australische prehistorische kunst is pas veel later ontstaan.

Als je op de site van het Rijksmuseum van Oudheden de voorwerpen uit de prehistorie van Nederland aanklikt, worden er 4527 voorwerpen getoond. Het zijn voornamelijk strijdbijlen, speerpunten en veel aardewerkpotten. Dat waren gewone gebruiksvoorwerpen. Maar op sommige potten is een versiering aangebracht met touw en bladeren en takken. Die waren in de natte klei gedrukt. Daardoor ontstonden randen. Het waren potten gemaakt door mensen die genoemd worden naar die versiering: de trechterbekercultuur. Misschien is dit wel de oudste kunstvorm in

Nederland. Schilderingen en beelden zijn nog niet ontdekt. Been, pees, hoorn, leer, wol, hout en plantenvezels zijn in de prehistorie ongetwijfeld veel toegepast om gebruiksvoorwerpen en misschien kunstvoorwerpen te maken. Deze materialen blijven in ons natte klimaat in de grond niet bewaard, zij verteren.

2

Het wiel

De kat, de kip, het schaap, de zwaan en de trekvogel werden niet gebruikt als lastdier. Een zwaan is wel heel vaak op afbeeldingen te zien als trekdier van idyllische bootjes, maar dat moet zuiver romantisch en mythisch gezien worden.

Om zeker te weten of een plaats op een kruispunt van een land- en een waterweg is ontstaan moet je zoeken naar namen van rivieren, kanalen of andere waterstromen gecombineerd met bijvoorbeeld dam of dijk. In Nederland – waterland – zijn bijna alle grote steden op deze manier ontstaan: Rotterdam ontstond op een dam in het riviertje de Rotte, Amsterdam ontstond op een dam in de Amstel en Schiedam lag aan de Schie. Zo ontstond Gorredijk toen er een kanaal gegraven werd in de Gorrevenen.

We weten niet wie het wiel heeft uitgevonden, want dat is gebeurd in een tijd dat er nog niet geschreven werd. Maar vroeger dacht men dat het iemand moest zijn geweest die over metalen voorwerpen beschikte voor houtbewerking. Nu weten we dat al in het Neolithicum werktuigen werden gemaakt met behulp van stenen. Mesopotamische en Egyptische pottenbakkers gelden als de eersten die het wiel als pottenbakkerswiel hebben toegepast bij het maken van aardewerkpotten. De eerste vondsten van wagens of afbeeldingen daarvan komen van rond 3500 voor Christus uit uiteenlopende streken. Uit landen rond de Alpen, uit Polen, uit Rusland, uit Mesopotamië en uit de Induscultuur. Het is goed denkbaar dat er in de toekomst nog meer plaatsen worden gevonden waar het wiel is uitgevonden.

Tussen 2000 en 1500 voor Christus werden de massieve wielen aangepast: er werden sleuven in gemaakt. Het gewicht werd zienderogen lichter. Uiteindelijk werd alleen de buitenrand behouden en in de binnenkant kwamen spaken. Spaken van hout waren sterk en stevig, maar voor de wielen van de strijdswagens ging men ook brons gebruiken.

De velg werd door de smid op maat gemaakt. Hij werd verwarmd in het vuur en om het wiel gelegd. Door de kou kromp het metaal en zat het

muurvast om de houten rand bevestigd. Met nagels werd het soms nog steviger vastgeslagen. Ook hadden ze een systeem met een primitieve rollager bedacht, waardoor de weerstand tussen as en naaf duidelijk verminderd werd.

De wagens konden ook in de strijd gebruikt worden. De Kelten waren beroemde strijdswagenmakers. Strijdwagens waren een moordend wapen, niet alleen vanwege de paarden die op de krijgers konden inrijden, maar aan de naven van de wielen werden tweesnijdende zwaarden bevestigd. Daarnaast werden de wagens gebruikt in wagenraces in de Romeinse arena's.

De termen bi, tri en quadri zijn Latijnse voorvoegsels. (In de omgeving van Rome werd Latijn gesproken. Het Latijn werd uiteindelijk de taal van alle Romeinen.) Bi geeft een tweetal, tri een drietal en quadri een viervoud aan.

- De biga was een strijdwagen die door twee paarden werd getrokken.
- De triga werd door drie paarden getrokken.
- De quadriga werd door vier paarden getrokken.

Bovenop de Brandenburger Tor in Berlijn staat een quadriga met Victoria de Griekse godin van de overwinning als wagenmener. Waarom die quadriga daar staat is een lang verhaal van oorlog en rooftochten.

Het oorspronkelijke beeld heeft in Rome gestaan. Daar zijn oude afbeeldingen van bewaard gebleven. Het was een symbool van macht en overwinning. De quadriga is na de val van het Romeinse Rijk op heel veel plaatsen en door verschillende machthebbers geroofd en tentoongesteld.

In de loop van de geschiedenis verdween het. De huidige tweewielige wagen werd opnieuw gemaakt, ze is niet meer authentiek, maar een replica van dat oude beeld.

Dat roven en tentoonstellen van het overwinningssymbool werd in latere eeuwen door 'grote' veldheren nagedaan, door Napoleon bijvoorbeeld. Toen hij door Europa trok met zijn legers had hij ook karren in zijn gevolg, die speciaal daarvoor geroofde kunstwerken moesten meenemen. Ook de quadriga van Victoria nam hij mee naar Parijs. Hij wilde het op de Arc de Triomphe zetten. Later werd het door Duitsland weer teruggeëist van Frankrijk. Als Napoleon niet verloren had, stond het nu niet in Berlijn maar misschien nog op de Arc de Triomphe. Zo ging dat met beroemde kunstwerken.

Wat opvalt aan de boerenkarren op het schilderij van Brueghel, zijn de grote wielen. De eerste schijfwielen waren heel zwaar en niet groter dan

een dwarsdoorsnede van een boom. Het was eigenlijk een boomschijf. De wielen op het schilderij van Brueghel zijn bijna fragiel te noemen: veel dunne lange spaken en een dunne houten rand eromheen. Deze karren konden door dieren getrokken worden, maar de arme boeren trokken ze vaak zelf. Door de grote wielen werd de kar lichter om te trekken, de wrijving met de weg was kleiner. Vergeet niet dat er in deze tijd ook nog bijna geen goed bereidbare wegen waren in ons gebied.

3

Minoïsche cultuur

Zeus zou, volgens de mythologische verhalen, door nimfen zijn grootgebracht. Nimfen zijn vrolijke jonge godenmeisjes die in bossen en grotten leven en die zich eigenlijk niet aan mensen laten zien.

Sir Arthur John Evans legde de fundamenteën van het paleis van koning Minos bloot in Knossos in het jaar 1894. Hij groef er verscheidene jaren en de overblijfselen van het kolossale gebouw met zijn honderden kamers verbaasden de rest van de wereld. Het complex was meer dan 1,5 hectare groot. Door de handelscontacten die de Kretenzers hadden met Egypte en Syrië kwamen ook allerlei Egyptisch elementen voor in de architectuur, zoals zuilen, binnenhoven en muurschilderingen.

De bewoners van het paleis in Knossos gingen via een centraal trappenhuis naar boven en beneden. Nu is dat heel gewoon, maar in de tijd dat het paleis gebouwd werd was dat een geweldig nieuwe ontwikkeling. Het trappenhuis werd met zuilen ondersteund en het was de eerste in zijn soort. Het was het pronkstuk van dit gigantische complex.

De dodentempel van Amenemhat III in Egypte is door verschillende antieke geschiedschrijvers, zoals Herodotus, bestempeld als labyrint. Pas in de negentiende eeuw is het complex gevonden en zijn er onderzoeken gedaan, maar er blijven nog veel vragen onbeantwoord. Misschien heeft dezelfde architect die in Knossos heeft gewerkt ook in dit complex werkzaamheden uitgevoerd. Zeker is dat ook dit complex heel groot was, met ruim drieduizend kamers en dat de plattegrond leek op die van het paleis in Knossos.

Er zijn in het paleis van koning Minos verschillende muurschilderingen en bronzen beeldjes gevonden waarop duidelijk te zien is dat er een jongen of een acrobaat over de hoorns van de stier springt en dan al buiteland over de rug weer op de grond terechtkomt. Wat precies de religieuze betekenis van deze sport is geweest, is niet bekend. Maar je

kunt je wel voorstellen dat er enorme risico's verbonden waren aan het acrobatisch bespringen van een reusachtige stier.

Deze stierensport heeft een totaal ander karakter dan bijvoorbeeld de stierengevechten in Spanje en in Zuid-Amerikaanse landen en de stierenrodeo's in Amerika.

De jonge Atheense prins Theseus bood aan om zelf te worden geofferd aan de Minotaurus. Theseus werd in het labrynt gegooid bij aankomst in Knossos. Ariadne, de dochter van koning Minos, werd verliefd op Theseus en zij had hem een heel lange draad gegeven. Die draad moest hij afwikkelen en terugvolgen als hij de Minotaurus had gedood. De list lukte en Theseus en Ariadne konden samen met de andere Atheense kinderen veilig ontkomen naar Athene.

Apis was de stiergod van de Egyptenaren. De Egyptenaren dachten dat hij een reïncarnatie was van de god Ptah. Hij werd gewoonlijk voorgesteld als een stier met een zonnescijf tussen zijn horens. Tijdens zijn leven werd hij verzorgd in een speciale tempel. Na zijn dood werd hij gebalsemd en bijgezet in een apart graf, een necropolis, het serapeum.

De Romeinen kenden ook een godsdienst waarbij een stier een heel belangrijke rol speelde: de godsdienst van Mithras.

De Spaanse schilder Picasso schilderde de *Guerníca* in 1937 en noemde het schilderij naar het kleine onbeschermd Baskische stadje Guerníca, dat door nazi-bommenwerpers met de grond gelijkgemaakt werd. Het bombarderen van de bevolking vanuit de lucht was nieuw en wekte overal grote weerzin. Het leek alsof de burgers van Guerníca geofferd werden, net zoals de Atheense kinderen geofferd werden om de Minotaurus rustig te houden. Zijn schilderij werd een monument ter nagedachtenis aan deze onmenselijke en misdadige gruweldaad. De Minotaurus in Picasso's *Guerníca* was het symbool voor de Spaanse fascist.

Picasso was al langer geïnteresseerd in het onderwerp van de Minotaurus. De *minotauromachie* van Picasso viel vlak voor de Tweede Wereldoorlog, van ongeveer 1928 tot 1939. Hij voelde het dreigende gevaar van de oorlog. Picasso's werken met het minotaurusmotief zijn een uitdrukking van nood en geweld in zowel politiek als persoonlijk opzicht. Alle elementen van de legende van koning Minos en zijn mooie jonge dochter Ariadne, die haar vader bedriegt met de Atheense prins Theseus, komen terug in zijn werk. Ook het wilde beest in de mens, de Minotaurus, geeft hij een belangrijke plaats. Het begrip Minotaurus heeft hij ook symbolisch gebruikt voor alles waar hij bang voor was of

wat hem moeite had gekost. Hij brengt de Minotaurus in een meestal duistere samenhang met stervende figuren en bedreigende situaties. In deze onstabiel politieke jaren waren deze werken ook een uitdrukking van zorg; een gevolg van het toenemende geweld en de terreur van het regime. Picasso wilde zelf nooit over politiek praten en op de vraag wat de Minotaurus voor hem betekende zei hij zelf eens: 'Als je op een kaart alle wegen zou aanstrepen die ik heb moeten reizen en je verbindt die met een doorlopende lijn, dan zou dat misschien wel een Minotaurus worden.'

4

Piramide

Osiris was de dodengod. Volgens de legende was Osiris heel lang geleden een goede farao geweest, die vermoord werd door zijn broer Seth en daarna aangesteld tot heerser van het hiernamaals. Osiris oordeelt over de doden (hij weegt de ziel van de overledene af tegen de gerechtigheid) en geeft dan elke ziel de gepaste straf of beloning. Osiris speelt ook een rol als god van de gewassen: de planten, de begroeiing, het groen, de granen en alle vegetatie. Als god van de onderwereld genoot Osiris een grote volksverering. De oorspronkelijke plaats van de verering was Boesiris in de Nijldelta. Osiris woonde in de eeuwige rietvelden, waar altijd overvloed was: genoeg te eten en te drinken. Daar wilde iedereen wel naartoe.

Op de deksels van mummiekisten werden vaak groene gezichten geschilderd. Groen was de traditionele kleur van Osiris. De mensen dachten bij groen aan de dodengod Osiris. Osiris was onder andere de god van de wedergeboorte van de natuur en van de plantengroei. In die rol werd hij ook in verband gebracht met de jaarlijkse overstroming van de Nijl, die de oevers en de akkers van Egypte groen en vruchtbaar hield. De mensen dachten dat Osiris ervoor zorgde dat de natuur, die (schijnbaar) dood was ineens weer tot volle bloei kon komen. Dan kon hij misschien ook mensen weer tot nieuw leven brengen.

De beeldjes van dienaren, voornamelijk landarbeiders, werden in het graf gezet om werkzaamheden te verrichten die in het dodenrijk gedaan moesten worden. Dat was voornamelijk zaaien en maaien voor Osiris op de eeuwige rietvelden. Zo'n beeldje heette *sjabti*. Het aantal van 401 was een optelsom. Er was een *sjabti* voor elke dag in het jaar en de overige 36 waren opzichters met zweepen om te voorkomen dat de arbeiders zouden luiëren op de hemelse akkers.

Mummies kregen altijd een gesloten mond tijdens het mummificeren. De mensen dachten dat de ziel van de mummie dan zat opgesloten in het lichaam. De ziel van een mens werd gezien als 'levensadem'. Bij het ritueel van 'het openen van de mond' kwam de priester bij de deur van het graf en raakte met gewijde ceremoniële instrumenten het gezicht van de mummie aan. Hierdoor kon de ziel van de dode ontsnappen en weer tot leven komen en naar het westen reizen, waar hij door een doolhof moest en vragen moest beantwoorden van demonen, kwade geesten. Ten slotte sprak Osiris een oordeel uit over de dode. Iedereen hoopte dan bij Osiris te mogen blijven. Want het hiernamaals was voor de Egyptenaren een verblijf bij Osiris op de eeuwig groene rietvelden, waar altijd genoeg te eten was.

Nee, huwelijken tussen broers en zussen kwamen alleen in de Egyptische dynastie voor. De Grieken en de Romeinen beschouwden deze huwelijken als fout. De Romeinen stelden het zelfs al heel vroeg in de geschiedenis strafbaar. Dat is eigenlijk altijd zo gebleven. Aan de andere kant werd trouwen binnen de familie in koninklijke kringen vaak gezien als de beste manier om de macht van de familie te behouden en uit te breiden. Bij de Habsburgers was het gebruikelijk om onder elkaar te trouwen, al gingen ze nooit zo ver een broer, zus, zoon of dochter te trouwen. En dat was in het oude Egypte wel het geval, met de godsdienstige toestemming van de priesters.

Egyptische sfinxen waren mythische beesten met een leeuwenlichaam en het hoofd van de mens, ram of havik. In Egypte symboliseerde de sfinx de macht van de koning. Hij was dus geen 'wachter' of schrikkanjagend monster. De oude Egyptenaren geloofden dat de sfinx van Gizeh eigenlijk de zonnegod was. De grote sfinx van Gizeh is gebouwd door koning Cheops en hij heeft een leeuwenlichaam en het hoofd van de koning. Hij heeft een hoofddoek en had vroeger ook een lange baard.

In 1922 is het graf van Toetanchamon ontdekt door de Engelse archeoloog Howard Carter. Hij ontdekte dat er al twee keer daarvoor serieuze pogingen waren gedaan om het graf te plunderen. Hij kreeg financiële steun van lord Carnarvon en daarmee kon hij tien jaar aan het werk om het graf leeg te halen. De schatten zijn nu te bewonderen in het Egyptisch Museum in Cairo. Er bevinden zich daar meer dan honderdduizend stukken uit het oude Egypte.

De vragen aan de voorvaderen werden met een scherp voorwerp op schouderbladen van koeien en op schilden van schildpadden geschreven en dan verhit. De scheurtjes en barstjes die na de verhitting ontstonden wordt het orakelbottenschrift genoemd.

De eerste keizer van China heette Qin Shi Huangdi (259-210 v. Chr.). Hij had veel last van de Scythen, een ruitervolk dat zelf geen versterkte steden had maar rondtrok met wagens. Het was een wild en barbaars volk. Wat er bekend is van dit volk weten we via hun kunstvoorwerpen uit de graven en uit schriftelijke bronnen uit het Nabije Oosten en China. Zij en ook andere steppenvolken vormden een grote dreiging voor de cultuur en de economie van noordelijk China. Tegen het eind van de derde eeuw voor Chr. werd er begonnen met de bouw van de Grote Muur om hen buiten te houden.

Keizer Qin Shi Huangdi heeft ons niet alleen de Grote Muur nagelaten. Vanaf 1974 zijn er grote archeologische vondsten gedaan bij zijn grafheuvel. Daar zijn toen bijna tienduizend manshoge terracotta soldaten en paarden onder de grond ontdekt. We weten nog niet de exacte betekenis van dit leger, maar dat Qin Shi Huangdi een aparte kijk had op het verdedigen en beveiligen van de Chinese mensen en hun cultuur, is duidelijk.

In het zuiden en westen van China lagen hooggebergten. Reizigers konden het land via die kanten moeilijk binnenkomen. In het oosten lag de zee. Alleen via de noordgrens hadden de Chinezen contact met andere volken. Dat waren vaak arme en slecht ontwikkelde 'barbaren'. De muur werd uiteindelijk ongeveer 6400 kilometer lang. De muur had een doorsnee van ongeveer zes meter breedte en een hoogte van acht meter. In de muur bevonden zich torens waarop vuur- en rooksignalen konden worden gegeven aan de andere posten. Er waren ook wapenopslagplaatsen en wacht- en verblijfplaatsen voor de soldaten in de muur gebouwd.

Wij verstaan onder 'goed' omgaan met elkaar, dat je eerlijk bent en rechtvaardig en behulpzaam. Maar Confucius bedoelde iets anders. Hij zei dat er ooit een tijd was geweest waarin iedereen een vaste plaats had in de wereld en in de familie. Iedereen woonde in die tijd bij elkaar, ouders, grootouders, kinderen, getrouwd en ongetrouwd. En ze hadden de plicht om voor elkaar te zorgen. Het leven in de familie was een soort piramide van belangrijkheid: oud was belangrijker dan jong, mannen belangrijker dan vrouwen, getrouwd belangrijker dan ongetrouwd,

geletterd belangrijker dan ongeletterd. Confucius zei: 'De staat moet je beschouwen als een familie, want dan is het duidelijk wie de leiding heeft en wie er moet gehoorzamen'. De hoogste in het rijk was de keizer. De Chinezen noemden hem 'zoon van de Hemel'. Het was zijn taak om als een vader voor zijn volk te zijn.

De ideeën van Confucius werden opgeschreven in het Chinese karakterschrift. Hoewel ze allemaal een andere taal spraken, gebruikten de Chinezen hetzelfde schrift. In dat schrift betekenden de tekens geen klanken of woorden, maar begrippen. En hoewel er bijvoorbeeld in verschillende talen andere woorden voor varkens zijn, is het begrip 'varken' overal hetzelfde. Daarom kunnen de karakters door iedereen begrepen en gelezen worden.

Een Mandarijn was te herkennen aan zijn kleding. Hij droeg een lange rood/oranje mantel en op het hoofd een zwarte fluwelen muts. Als er een pauwenveer op de muts was gestoken, had je te maken met de hoogste in rang, want een lagere Mandarijn droeg een fazantenveer op zijn muts.

Mandarijnen werden altijd buiten hun eigen kanton/provincie te werk gesteld en daardoor kregen zij behoefte aan een gemeenschappelijke ambtelijke taal in de verschillende vreemdtalige provincies. Aan het hof werd het Noord-Chinese dialect van Peking gesproken. Deze taal die alle ambtenaren moesten leren en onderling spraken werd Mandarijn (Mandarijns of Mandarijn-Chinees) genoemd. Wegens het sterk verbreide gebruik van het Mandarijn werd deze ambtenarentaal in de twintigste eeuw als officiële taal van heel China ingevoerd om de grote afwijkingen tussen de verschillende dialecten en talen op te vangen.

Belangrijke Chinese uitvindingen waren de heteluchtballon, het buskruit, het kanon, de vlammenwerper, het kompas, papier en de boekdrukkunst.

Het bijzondere en kostbare materiaal is zijde. De Chinezen hebben uitgevonden hoe je zijde kunt maken. Ze ontdekten al in de oudheid hoe de rupsen van de zijdevlinder op de bladeren van de witte moerbeï te kweken waren. Zijderupsen werden gevoerd met bladeren van de moerbeiboom. Als de rups zich ging verpoppen tot vlinder, moest het goede moment gekozen worden om de cocon onbeschadigd in handen te krijgen. Dan kon de draad waarmee de zijderupsen zich hadden ingesponnen afgewikkeld worden en op ingewikkelde weefgetouwen werden daarna de kwetsbare draden tot prachtige stoffen geweven. Zijde werd een belangrijk exportproduct voor China en via de zijderoute werd de zijde tot in het Romeinse Rijk verhandeld.

Officieel wordt de uitvinding van het papier gedateerd in het jaar 105. Cai Lun (50-121) zou de uitvinder zijn. Uit archeologisch onderzoek is echter komen vast te staan dat er al ver voor die tijd in China op een soort papier werd geschreven dat heel veel op het onze lijkt. Het leek dus niet op papyrus of op perkament dat in de middeleeuwen in Europa werd gebruikt.

De Romeinen schreven toen nog met een rietpen op papyrusrollen, op kleitabletten of op een plankje dat was bedekt met bijenwas. De kleitabletten konden hard worden in de zon en zo werd de tekst bewaard om ook later gelezen te kunnen worden. Het wasplankje kon meerdere keren gebruikt worden want de tekst in de was kon gladgemaakt worden en het plankje was dan opnieuw te gebruiken.

maan	月亮
roos	玫瑰
vis	鱼
vuur	火
mus	穆什

6

Urnencultuur

Als je in het zoekvenster bij de site van het museum de termen *urn* en *prehistorie* aanklikt, kom je op 1652 zoekresultaten uit. Combineer je dit met Limburg, dan blijven er nog 414 over. Dat is heel veel. Aan het eind van de negentiende eeuw werden door grote ontginningen in ons land de grafheuvels en urnenvelden vaak omgeploegd. In die tijd werden er heel veel urnen gevonden door amateurarcheologen. Overal werd er in de grafheuvels gezocht naar verhandelbare spullen. De urnen die nog helemaal heel uit de grond kwamen, werden leeggeschud en als bloempot verkocht. Soms werden ze aangeboden aan musea zoals het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden en verdwenen daar in een depot.

De eerste eenvoudige pottenbakkersovens waren gemaakt van klei of werden uitgegraven in de grond. Ze bestonden uit twee ruimtes. In de onderste brandde het vuur en in de bovenste werd de pot geplaatst die gebakken moest worden. Het was een heel nauwkeurig en secuur werkje. De temperatuur moest hoog zijn, anders werd de klei niet gebakken, maar ook weer niet te hoog, want dan ging de klei barsten.

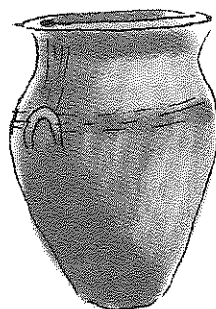
Er bestaan verschillende dateringsmethoden om te weten te komen hoe oud iets is. Voor aardewerk wordt de datering door thermoluminescentie

gebruikt. Wetenschappers weten dat alle klei radioactieve elementen bevat. Dat kunnen ze meten. Als het gebakken wordt, gaat alle radioactiviteit eruit en wordt de teller op nul gezet. De gebakken klei, het aardewerk, gaat daarna weer radioactiviteit opbouwen. Door dat te meten weten we hoe oud de pot is. De wetenschappers kunnen deze methode toepassen op voorwerpen die tot ongeveer 80.000 jaar oud zijn!

Grafgiften zijn voorwerpen die als gift werden meegegeven aan de doden. De mensen verwachtten dat de doden in het hiernamaals misschien allerlei zaken konden gebruiken. In de bronstijd (ca. 1500-200 v. Christus) werden bronzen grafgiften belangrijker: klokken, potten, schalen en bekers. Ze werden gebruikt bij rituelen bij de voorouderverering, maar werden ook aan de doden meegegeven. Een rijk of koninklijk persoon had vaak schitterende voorwerpen in zijn graf, terwijl er bij armen niets of wat voedsel en een enkel gebruiksvoorwerp werd meegegeven.

De hunebedbouwers, het trechterbekervolk, is ouder dan het volk van de urnenvelden. Hunebedden werden in ons land rond 4500-2850 voor Christus gebouwd en de urnenvelden werden vanaf ongeveer 1300 voor Christus aangelegd.

De meest linkse afbeelding in het werkboek is een trechterbeker, de middelste een klokbeker en het juiste antwoord is de dubbelconische urn:

Wetenschappers denken dat er een groot verschil bestaat tussen primitieve mensen die wel grafgiften meegaven en begrafenisrituelen uitvoerden en tussen oervolken die dat niet deden. Dieren begraven hun doden niet.

Primitieve oervolken geloofden niet in iets na de dood.

Het feit dat er grafgiften werden meegegeven zou voor wetenschappers een bewijs zijn dat bekevolken en mensen van de urnencultuur geloofden in een ziel of in een leven na de dood. Dit zijn heel ingewikkelde denkbeelden die ver boven de zorgen voor het dagelijkse bestaan uitgaan.

Misschien is hier wel een begin geweest van een godsdienstig ritueel of van een geloof.

Middeleeuwse mensen waren helemaal niet nuchter, maar juist heel bijgelovig. Urnenvelden en grafheuvels werden in die tijd vaak met spoken, zwervende geesten (die geen fatsoenlijke begrafenis hadden

gehad) en hekserij in verband gebracht. De middeleeuwen dachten dat het gevaarlijk was om op zulke urnenvelden en grafheuvels te komen. Allerlei mythes en sagen over 'witte wieven', spoken en elfen stammen uit die tijd. In de buurt van dorpen en steden verdwenen de urnenvelden en grafheuvels daarom op grote schaal. Zij werden vernield en omgeploegd om als akkerland gebruikt te gaan worden.

Grafheuvels treffen we aan op de hogere zandgronden van Drenthe, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Brabant en Limburg. Daarnaast zijn ze ook ontdekt in zeekleigebieden, zoals West-Friesland. Ze komen in de grootste dichtheid voor op de Veluwe. Er zijn ongeveer 2300 grafheuvels bekend in Nederland. Het grootste, gedeeltelijk bewaard gebleven urnenveld bevindt zich op de Boshoverheide in de gemeente Weert (Limburg). Hier zijn zo'n honderd heuvels gerestaureerd.

7 Troje

Je kunt bijna wel raden hoe het verhaal afloopt. Toen de Trojanen een gat in de muur naast de poort hadden gemaakt om het paard de stad in te kunnen trekken, was het avond geworden en iedereen ging slapen. Die nacht kropen de gewapende Griekse krijgers, die zich de hele dag doodstil hadden gehouden, uit de buik van het paard. Zij lieten de andere Grieken, die stiekem teruggekomen waren, in de stad. De stad werd veroverd door de Grieken en verwoest.

Wij gebruiken de uitdrukking 'het paard van Troje binnenhalen' als we onszelf, zonder dat we het in de gaten hebben, een groot kwaad aandoen. Je haalt zelf onbewust je vijand binnen. Je zorgt onbedoeld voor je eigen ellende.

Dit is een beeld van Laocoön, de priester van Apollo, met zijn twee zoontjes Antiphantes en Thymbraeus.

Je ziet Laocoön met zijn zoons in gevecht met zeemonsters. Laocoön was ook priester van Poseidon. Hij had zijn stadgenoten gewaarschuwd voor het paard. Hij bracht op dat moment een offer aan de zeekust. Zijn twee zoontjes waren bij hem. Plotseling kwam er van het eilandje Tenedos, waar de Grieken zich hadden verstopt met hun schepen, twee monsterlijke slangen over de spiegelgladde zee. De beide slangen gleden recht naar het altaar en wonden zich om de lichamen van de jongens. Zij boorden hun giftige tanden in hun vlees en de jongens schreeuwden van pijn. Laocoön greep een zwaard maar de monsters

slingerden zich ook om zijn lichaam. Voor de ogen van de Trojanen werden Laocoön en zijn zoons vastgegrepen en meegesleurd in zee. Ieder zag het en dacht dat Laocoön werd gestraft voor zijn 'zondige' twijfel.

Prinses Cassandra was de dochter van de koning van Troje. De god Apollo was verliefd geweest op haar, maar zij had hem bedrogen. Hij had toen een vloek over haar uitgesproken: niemand zou haar woorden ooit nog geloven.

Cassandra bleef midden tussen alle opwindende van de Trojanen helder. Zij hield het koninklijke paleis uit, want zij had aan de hemel een voorspellend onheilstekende gezien. Zij riep: 'Ik zie de stad ondergaan in vuur en bloed, het komt uit de buik van het paard.' De vloek was nog steeds van kracht: de Trojanen geloofden haar niet en luisterden niet naar haar.

De stad Troje lag in het noordwesten van Turkije. Dat was tenminste de overtuiging van de wereldberoemde archeoloog Heinrich Schliemann, die daar in 1822 opgravingen deed. Zijn tijdgenoten zeiden dat het een verzonnen verhaal was, de stad Troje had nooit echt bestaan. Schliemann ging met de boeken van de schrijver Homerus, waarin het verhaal voorkwam, op zoek en vond Troje. Het had echt bestaan!

Meestal is de aanleiding voor een oorlog dat een leger het grondgebied van een ander land binnenvalt maar dat was hier niet het geval. Volgens Homerus was de Trojaanse prins Paris, de zoon van koning Priamus, de schuldige.

Paris had namelijk met een paar vrienden de mooiste vrouw van de wereld ontvoerd en meegenomen naar zijn Trojaanse paleis. Die mooiste vrouw, Helena, was al getrouwd met de Griekse koning Menelaus. Koning Menelaus riep alle Grieken op om de oorlog met Troje aan te gaan. Toen de Grieken bij Troje aankwamen besloten koning Menelaus en prins Paris om een duel te beginnen. Maar Paris was niet zo sterk als Menelaus en bijna verloor hij. Hij werd geholpen door de goden en na zijn overwinning begon de oorlog echt.

Heinrich Schliemann noemde de schat de 'schat van Priamus'. Priamus, de koning van Troje, was de vader van prins Paris, die de Trojaanse oorlog had ontketend. De schat bestond uit allerlei gouden gebruiks- en siervoorwerpen. Schliemann smokkelde de schat het land uit en in 1877 werd ze tentoongesteld in Londen. Uiteindelijk werd de 'schat van Priamus' naar het Kunstgewerbemuseum in Berlijn gebracht.

Prins Maurits timmerde geen paard in elkaar, hij gebruikte een turfschip. Daarin liet hij zijn soldaten onder het turf plaatsnemen.

Het verhaal is bekend geworden als Het Turfschip van Breda. Prins Maurits haalde deze list uit om de stad Breda te veroveren, midden in de Tachtigjarige Oorlog in 1590. Met turf werden de vuren op het kasteel Breda gestookt. Dat was het hoofdkwartier van de Spaanse soldaten. Niemand controleerde ooit het turfschip. Toen de soldaten van de prins de Spanjaarden hadden verjaagd, begonnen meerdere mensen te geloven dat het mogelijk zou zijn om de Spanjaarden uit ons land te verdrijven. Prins Maurits werd op slag beroemd als een geweldige veldheer en veroveraar. Steeds meer mensen kozen zijn partij.

Bij de stad Calais zijn honderden personen zonder verblijfsvergunning in tentenkampen, die proberen naar Engeland te komen. Zij verstoppden zich dan in de treinen en in vrachtwagens en hopen ongezien in het andere 'kamp' terecht te komen. Eigenlijk is het daar ook een beetje oorlog. In dit geval tussen grenswachters en illegalen. De trein of de vrachtauto is dan het Trojaanse Paard.

Naast de verhalen van Het Paard van Troje werden er veel verhalen over het paard Pegasus verteld in de oudheid. Pegasus was een heilig paard, dat twee vleugels had. Hij was veel bij de muzen te vinden en daardoor de inspiratiebron voor de kunstenaars.

8

Plato

Philein (liefhebben, streven naar) en *sophia* (wijsheid, kennis) samen maakt filosofie (liefde tot de wijsheid of streven naar het bereiken van de wijsheid).

Volgens een anekdote uit de vijfde eeuw voor Chr. zou Pythagoras (582 - 507 v. Chr.) de term bedacht hebben. Hij zei: 'Niemand is wijs (*sophos*) behalve de godheid, aan de mensen is alleen toegestaan om de wijsheid lief te hebben (filosoof te zijn)'.

Rondtrekkende volgelingen van Pythagoras zouden de uitdrukking tussen de vijfde en vierde eeuw voor Chr. in Griekenland verder verbreid hebben.

Alles wat we van Socrates weten, weten we via anderen. Naast Plato had hij verschillende andere leerlingen, die over hem hebben geschreven: jonge socrati. Socrates leerde zijn leerlingen dat ze niet overtuigd mochten zijn van de eigen waarheid zolang die niet getoetst was aan de waarheden van anderen. De plicht tot onderzoeken, tot

discussiëren en dialogen voeren beschouwde Socrates als de hoogste opgave voor de mens en tevens als het belangrijkste wat een mens kon doen. Discussiëren en vragen stellen betekent: meewerken in een gemeenschappelijke zoektocht naar waarheid.

Socrates vocht ooit mee in de Peloponnesische oorlogen. Hij onderscheidde zich door zijn dapperheid. Hij wilde bij terugkeer niet deelnemen aan het politieke leven van zijn stad. Hij zei dat hij dat niet mocht van zijn 'demon' (dat was de stem van zijn geweten). Uiteindelijk raakte hij toch betrokken bij verschillende politieke spelletjes in zijn stad en werd er een aanklacht tegen hem ingediend: hij zou niet geloven in de goden van zijn stad en hij zou de jeugd bederven. Hij werd schuldig bevonden en veroordeeld tot het drinken van een beker met gif.

De antwoorden op de vraag zullen heel verschillend zijn. Kinderen hebben vaak niet nagedacht of gefilosofeerd over het hanteren van criteria om dingen te benoemen. Bij het filosoferen gaat het om de begripsbepaling. Om iets 'blauw' te noemen moet het aan bepaalde voorwaarden voldoen. Wij weten nu dat 'blauw' zich in het kleurenspectrum bevindt tussen cyaan en violet en een golflengte heeft van ongeveer 470 nanometer. Dat wist Plato niet.

Dit wordt een echt filosofisch antwoord.

Volgens Plato's Ideeënleer bestaat er een onveranderlijke wereld die niet afhankelijk is van ons denken of van meningen of mode. Onze ziel, die onsterfelijk is, heeft die ideeënwereld in een eerder leven gekend en we herinneren er ons iets van.

Plato zei: 'Kennis is mogelijk omdat er tijdloze, blijvende, perfecte en onveranderlijke dingen bestaan: Ideeën. Er zijn onveranderlijke maatstaven, die al eeuwenlang hetzelfde zijn, terwijl er in de wereld voortdurend van alles verandert. Die onveranderlijke maatstaven worden van generatie op generatie doorgegeven en zijn altijd waar.'

Elk woord wat we kennen correspondeert met een Idee: rechtvaardigheid, goed, schoonheid, driehoek, vrijgezel, blauw enzovoort.

Plato zei: 'Als iets waar is, is het voor een eeuwigheid waar: twee plus twee is vier, een driehoek heeft drie zijden, vrijgezellen zijn ongetrouwde mensen, deze kleur noemen we blauw.' Het is mogelijk om te begrijpen wat 'goed' is, omdat de Idee 'goedheid' bestaat en het is mogelijk om dingen 'blauw' te noemen omdat de Idee blauw bestaat. (Dat weet je ziel omdat hij de ideeën in alle zuiverheid heeft kunnen aanschouwen voor hij zich met je lichaam verenigde.)

Volgens Plato is kennis dus niets anders dan herinnering. Ga nadenken en je herinnert het je allemaal weer. Je ziel heeft de onveranderlijke wereld gekend en daarom ken je allerlei waarden en normen, deugden en ondeugden. Je hoeft het niet te leren, je weet het gewoon, de kennis zit in je.

De volmaakte maatschappij zou niet door heersers en machtige personen geleid moeten worden, maar door filosofen zoals hij. De filosoof doet er alles aan, zegt Plato, om de ware en goede Ideeën te herinneren die zijn ziel in een eerder leven heeft geleerd. Hij kan de ware kennis bezitten en kan weten wat 'rechtvaardig' is. Zo kan een filosoof ook een rechtvaardiger en volmaaktere maatschappij opbouwen met behulp van krijgers, ambachtslui en boeren, die op elk terrein gehoorzaamheid verschuldigd zijn aan de filosofen.

De staat die Plato als ideale staat schetst is zeker geen democratie zoals Nederland. Plato vindt dat de besluiten veel te lang vertraagd worden als iedereen maar gaat meespreken. Filosoof-koning klinkt wel heel positief, maar in feite is het gewoon een dictator. Later in de eeuwen werd Plato's regeersysteem van de filosoof-koning ook wel gezien als voorloper van het communisme.

Aristoteles (384-322 v. Chr.) was de zoon van een arts aan het hof van de koning van Macedonië. Hij was een briljante leerling van Plato en bronnen melden dat hij graag na de dood van Plato de Academie had willen leiden.

De peripatetische school stond buiten de stadsmuren van het oude Athene, bij het Lykeion of Lyceum, genoemd naar het heiligdom van Appollo Lykeios (de wolvengod). Ons Nederlandse schooltype lyceum dankt zijn naam aan deze overdekte galerij waar wandelend werd les gegeven. Maar het Atheense Lyceum was voor rijpe denkers en vergevorderde filosofen, die meestal ook veel ouder waren dan de leerlingen hier op onze lycea zitten.

9

De Katgodin

De hond is het dier dat door de mensen het eerst werd gedomesticeerd. We denken dat dat al bijna 20.000 jaar geleden gebeurde. Er zijn bij opgravingen op talloze plaatsen voorbeelden gevonden van honden die bij mensen leefden. In graven van mensen in de oertijd werden hondenbotten gevonden. Van poezen denkt men dat zij ongeveer 5000 jaar geleden voor het eerst werden gedomesticeerd.

Om een kat te mummificeren begonnen de balsemiers, die dit werk deden, met het verwijderen van de ingewanden. Dan vulden ze de lege lichaamsholte op met aarde en zand. Ze wikkelden dan het poezenlijf in met windsels met natron, zout dat aan de oevers van de woestijnmeren werd gevonden of behandelden het met hars. Om een mooie mummie te krijgen legden de balsemiers de voorpoten van de kat langs haar zijden en bonden de achterpoten tegen haar buik. Dan werd de staart tussen haar poten omhoog gekruld.

Als de huiskat stierf ging een heel gezin in de rouw en de familieleden schoren dan hun wenkbrauwen af als teken van respect. Scheren werd beschouwd als een manier om de geest te reinigen. De Oud-Egyptische priesters en priesteressen schoren allen dagelijks hun hoofd.

Bastet, de katgodin was een vriendelijke lieve godin, de beschermster van de vruchtbaarheid. Ze was ook de godin van de zang, de dans en de muziek. Het was altijd een feest om naar haar tempel te gaan. Mensen verwachtten dat ze na een bezoek aan haar tempel en na het brengen van een kattenoffer de godin gunstig hadden gestemd. Bastet zou ervoor zorgen dat mens, dier en natuur vruchtbaar zouden zijn en rijkdom zouden schenken in de vorm van kleine kinderen, jonge dieren en een overvloedige oogst op het land.

Er moeten miljoenen mummies zijn geweest in oud Egypte. Toen de Fransen met Napoleon in Egypte arriveerden gebruikte de plaatselijke bevolking de mummies als brandstof omdat ze vaak met hars doordrenkt waren en daarom brandden als fakkels. Ook werden ze in de 16de en 17de eeuw door de lokale bevolking verkocht aan handelaren die ze vermaalden en als medicijn tegen allerlei kwalen duur verkochten aan Europese kwakzalvers.

De Franse geleerde Jean-François Champollion (1790-1832) heeft het grootste deel van zijn leven gewijd aan het ontcijferen van de hiërogliefen. Hij gebruikte de steen van Rosette, die in 1799 was gevonden, om de hiërogliefen te leren. Op de steen, die uit 196 voor Chr. stamt, staat in drie talen een besluit van de prieterraad: in hiërogliefen, de aangewezen schrijfwijze voor heilige (Grieks: hieros) en in steen gebeitelde (Grieks: glyphein) zaken, in het demotisch, de vereenvoudigde schrijfwijze die door iedereen uit het volk (Grieks: demos) werd gebruikt, en in het Grieks, de taal voor het bestuur in de tijd van de Ptolemeïsche (Griekse!) heersers over Egypte. Dit bleek de gouden combinatie om het geheim van de Egyptische tekens te ontrafelen, want Grieks was immers wel een bekende taal.

- Ra: de oppergod, de zonnegod wordt afgebeeld als een man met een valkenkop (en een zonnescijf)
- Thoth: een man met ibiskop
- Horus: de valkgod
- Anubis: de man met de jakhalskop
- Seth: de kwade man met het hoofd van een mythisch dier
- Hapy: vaak als baviaan afgebeeld
- Hathor: een vrouw met een koeienkop, zij verschijnt ook als koe
- Sobek: een man met een krokodillenkop
- Moet: een godin met een leeuwenhoofd
- Noet: een hemelgodin, vaak afgebeeld als koe
- Khnum: een god met een rammenkop
- Taweret: de moedergodin wordt als een drachtig nijlpaard afgebeeld

10

Germaanse godsdienst

De Germaanse sibben brandden een stuk land plat. Dat moest heel voorzichtig gebeuren, want de brand moest niet ongecontroleerd verder gaan. De as op het platgebrande land diende gelijk als een soort kunstmest. Het graan dat op dit stuk land gezaaid moest worden, was overgehouden van het jaar daarvoor. Als er een grote oogst was binnengehaald kon er ook het volgende jaar weer volop gezaaid worden. Als de oogst was mislukt door regen of juist door grote droogte, dan was de kans op hongersnood niet alleen groot in het oogstjaar, maar ook nog jaren daarna. De boeren moesten vaak van land wisselen of toch weer verder trekken als de oogst tegenviel.

De priesters vormden een aparte groep in de Germaanse cultuur. Er waren geen Germaanse tempels of godenafbeeldingen. Er waren wel heiligdommen in de natuur, waar de priesters de gelovigen naar toe lieten komen om een ritueel uit te voeren. De priesters waren ook dichters en wetgevers, rechters en de bewaarders van kennis, die uitgedrukt werd in runen. Alleen zij kenden de magische krachten en zij gaven die door aan ingewijden. De priesteressen hadden voornamelijk de functie van tovenaressen en waarzegsters. Wat de eredienst betreft kenden de Germanen bloedige offers van dieren, onbloedige offers van gewassen en waarzeggerspraktijken.

Het weinige wat wij weten van de huisgodencultuur is opgeschreven in het Germaanse runenschrift. Later hebben Romeinse schrijvers het vereren van Germaanse huisgoden besproken. Maar omdat de Romeinen zelf veel huisgoden vereerden, weten de geleerden niet of alles authentiek is.

Net als later bij de Romeinen werden aan de huisgoden speciale gaven geofferd. Er was een vaste plaats in huis waar dat gebeurde. De huisgoden kregen delen van de maaltijd, en bij rituelen in de familiekring werd er ook speciaal aandacht aan de huisgoden gegeven. Na de jacht, bij een goede oogst op het land, bij het verzamelen van bessen en wortels in het bos of bij een grote visvangst werden ook de huisgoden niet vergeten.

Het Joelfeest werd eind december gevierd. Het was vooral een eet- en drinkfeest, waarbij de deelnemers aan het eind niet meer konden staan. Het feest werd op de kortste dag van het jaar gehouden, als de zon op het verste punt van de aarde staat. Het was een feest om het Licht, de zon, het levenslicht weer terug te brengen in de natuur. Door dit feest te vieren, met veel eten en drinken en vrolijk zijn, zou de zon wel rechtsomkeer maken en terug willen komen.

- oogstmaand: augustus
- zomermaand: juli
- bloeimaand: mei
- wintermaand: december
- slachtmaand: november

Aan de voornaamste Germaanse goden Wodan, Donar en Freija danken we nu nog de namen van onze woensdag, donderdag en vrijdag.

De Germanen meenden dat Wodan, de oppergod, op zijn achtbenig paard Sleipnir door de wolkenlaag denderde. Hij had een geweldige speer in zijn hand, die hij elk moment op de aarde kon werpen. Wodan werd beschouwd als de leider van een dodenleger. Iedereen die op een gewelddadige manier om het leven was gekomen, reed joelend en schreeuwend mee in de dollemansrit. Als onverwachte toeschouwer kon je meegezogen worden en je moest mee in de wilde jacht.

In latere tijden werd de mythische nachtelijke rit van Wodan op zijn paard wel 'nagespeeld'. De doden, die hem volgden waren dan zwartgeverfde Germaanse krijgers. Sommigen beweren zelfs dat ons sinterklaasfeest een restant is van deze wilde jacht.

Donar had een wagen om mee door het luchtruim te schieten. Vanuit de verte hoorde je het donderend geluid van zijn wagen al aankomen. Als hij dan in een kwade bui ook nog zijn bliksemschichten op de aarde wierp werd het een heel gevaarlijke toestand. Na de rit van Donar was de schade in de bossen en op de akkers groot. Je moest hem goed te vriend houden met veel offers.

De personen met hun symbolen zijn:

- Clio: boekrol en griffel
- Calliope: schrijftafeltje en schrijfstift
- Euterpe: een dubbele fluit
- Polyhymnia: zonder muziekinstrument, maar met ernstig nadenkend gezicht
- Terpsichore: een lier en een staafje waarmee ze op de lier toekelt
- Mepomene: een tragisch masker en een krans van wijnbladeren
- Thalia: een komisch masker, een krans en een 'kromstaf'
- Urania: een passer en een wereldbol

De berg waarop de Griekse goden samenkwamen heette Parnassos.

De berg waar oppergod Zeus zijn paleis had heet de Olympos.

De gevleugelde Pegasus is het rijdier waarop de Muzen zich vaak verplaatsten.

De oudst bekende dichter uit Griekenland, Hesiodos, die rond 800 voor Chr. leefde, woonde in Askra. In Askra was een heilig bos met twee heilige bronnen, de Aganippe en de Hippokrene. Deze bronnen zouden zijn ontstaan toen het vliegende dichterspaard Pegasus er met zijn hoeven trapte. Pegasus nam vaak dichters mee op zijn rug, en bracht ze dan naar de berg Helikon, waar het met zijn hoef op de grond stampte. Dan kwam uit de grond een bron te voorschijn. De dichters dronken daarvan en konden dan heel mooie gedichten maken.

Het bijvoeglijk naamwoord dat van lier is afgeleid is lyrisch. Apollo maakte lyrische muziek en Euterpe was de muze van de lyrische poëzie.

De priesteres van Apollo heette de Pythia. Zij was de enige vrouw die in het heiligdom werd toegelaten.

De voorloper van de Olympische Spelen heet de Pythische Spelen, genoemd naar de Pythia.

De enige prijzen die werden weggegeven waren laurierkransen gewijd aan Apollo. De winnaar won ook 'kudos'. Dat was de eer. In ruil voor de eer van de overwinning 'mocht' de winnaar het heiligdom geschenken geven.

De wagenmenner, uit het Apollo-heiligdom in Delphi is van brons gemaakt. De figuur werd gegoten van een uit zeven delen bestaande holle vorm: hoofd, de twee armen, het kledingstuk onder en boven de gordel en de twee enkels en voeten. Het is waarschijnlijk in Athene gegoten, want dat was een van de belangrijkste centra van bronswerk.

12

Hoe Rome ontstond

Vergilius (Publius Vergilius Naso, 70–19 v. Chr.) schreef zijn epos in twaalf boeken en noemde het de Aeneïs.

De Griekse oorlogsgod heet Ares.

De Romeinse oppergod heet Jupiter en de Grieken noemen hun oppergod Zeus.

De goede combinaties zijn 1- F-e, 2-E-h, 3-D-a, 4-C-c, 5-b-d, 6-J-g, 7-G-j, 8-H-i, 9-A-f, 10-I-b.

De oorlogsgod Mars is te herkennen aan zijn wapenrusting. Hij draagt een helm en een schild, vaak ook een speer.

Wolven eten voornamelijk het vlees van de dieren waarop zij jagen. Eigenlijk alle dieren die in de bossen leven, knaagdieren, herten, schapen en vogels, alles eten ze. Er zijn ook veel verhalen bekend in de literatuur waarin uitgehongerde wolven op mensen jagen.

Er kan heel verschillend op deze vraag worden geantwoord. In de wetenschap zijn er verhalen bekend over kinderen die in het wild opgroeiden en overleefden met melk van dieren, zelfs van wolven. Het meest bekende verhaal is wel van Mowgli uit Jungle Book van de schrijver Rudyard Kiplings. Jungle Book is weliswaar maar verzonnen, maar de feiten leren ons dat het ook zomaar echt gebeurd zou kunnen zijn.

De twee 'wolfskinderen' vermoorden hun slechte oom Amulius en zo zorgen ze ervoor dat hun opa Numitor weer op de troon komt. Zij krijgen zelf een stuk land in het gebied Latium waarop ze de stad Rome bouwen. Zo is Rome dus ontstaan volgens de dichter Vergilius. In de Romeinse Republiek heeft dit verhaal min of meer als ontstaansgeschiedenis van Rome gegolden. Er zijn veel beelden van de wolvin die de tweeling zoogt gemaakt. Nu weten we dat Rome op een heel geleidelijke natuurlijke manier is ontstaan uit een kleine nederzetting.

De attributen van de Germaanse god Wodan waren twee wolven. Die wolven heetten Geri (gulzigheid) en Freki (vraatzucht). Wodan voedde de woeste dieren, maar zelf at hij niets: hij dronk alleen veel. Wodan is net als Mars, de vader van Romulus en Remus, een oorlogsgod.

Nee, dit is niet de goede volgorde:

1. De Koningstijd van 753 v. Chr. tot 510 v. Chr.
2. De Romeinse Republiek van 510/09 v. Chr. tot 27 v. Chr.
3. De Keizertijd van 27 v. Chr. tot 476 na Chr.

In legendes gebeuren vaak wonderlijke dingen, zo ook hier. Romulus en Remus konden het niet eens worden over de juiste plek waar Rome moest komen en daarom vermoorde Romulus zijn tweelingbroer en bouwde de stad op zijn voorkeursplek. Rome begon als een klein huttdorp en de eerste mensen die daar leefden woonden op de heuvels Palatijn en Quirinaal.

Vanaf 146 voor Chr. heersten de Romeinen ook over de Grieken.

13

Zeven wereldwonderen

Alexandrië is genoemd naar Alexander de Grote (356-323 v. Chr.). Alexander was de zoon van de koning van Macedonië, Philippus II en van Olympias, de dochter van koning Neoptolemos. Vader Philippus II had een sterke eenheidsstaat van Macedonië gemaakt met zijn leger en hij had bijna heel Griekenland in zijn macht gekregen. Alexander kreeg een goede en beroemde leermeester: de wijsgeer Aristoteles. Alexander wilde een 'wereldomvattend' rijk stichten en overwinnaars en overwonnenen met elkaar in vrede laten leven. De Griekse beschaving kreeg door hem meer verbreiding en trad buiten zijn eigen grenzen. Hij veroverde Egypte, Klein-Azië, Palestina en verdere gebieden: een groot deel van de toenmalige bekende wereld. Nieuwe steden, nieuwe centra van handel en cultuur en nieuwe politieke ideeën ontstonden er door zijn toedoen.

De zeven wereldwonderen zijn:

- de lichttoren van Alexandrië
- de piramide van Cheops
- de Artemistempel in Efeze
- het mausoleum van Halikarnassos
- het Zeusstandbeeld in Olympia
- de Kolossos van Rhodos
- de hangende tuinen van Babylon

Volgens Google Earth zit er hemelsbreed 178 kilometer tussen die twee plaatsen.

In Efeze werd Artemis vereerd. De tempel werd daarom ook wel het Artemision genoemd. Artemis is de dochter van de Griekse oppergod Zeus. De bouwmeester van de tempel was Theodoros uit Samos, hij wordt een geniale architect genoemd. De tempel was gefinancierd door koning Kroisos van Lydië (561 – 542 v. Chr.), die onmetelijk rijk was. Er werden voor de grote tempel prachtige materialen gebruikt. Een Griekse tempel herken je aan de zuilen. De tempel van Artemis had als eerste zelfs een dubbele zuilengalerij. Het waren prachtige Ionische, slanke zuilen. In de lagere gedeelten van sommige zuilen waren figuren gebeeldhouwd. Dat was bijzonder. Dat had de architect afgekeken in Egypte. De tempel was bijna helemaal uit marmer opgetrokken. Er waren dus allerlei nieuwe elementen gebruikt. De tempels werden vaak op een hoog punt in het landschap gebouwd, zodat je ze van ver kon zien. De grote stralend witte marmeren tempel van Artemis was zo bijzonder dat het een wereldwonder werd genoemd.

Het gebouw waar de weduwe van gouverneur Mausolos het lichaam van haar man bewaarde is bekend geworden als het Mausoleum van Halikarnassos, een van de zeven wereldwonderen uit de oudheid. Het is een prachtig kunstwerk, dat met meer dan driehonderd beeldhouwwerken van de beroemdste kunstenaars uit die tijd werd versierd. Het kunstwerk is in latere eeuwen vaak geschilderd en getekend. We weten dat het uit verschillende verdiepingen bestond. Bovenop was een strijdswagen neergezet. De stad heeft veel rampen te verduren gehad. Alexander de Grote heeft haar platgebrand, maar het mausoleum is tot de vijftiende eeuw redelijk bewaard gebleven. Toen is het door een aardbeving getroffen. Het grootste deel van het beeldhouwwerk bevindt zich nu in Londen in het British Museum. De restanten van het mausoleum werden gebruikt tijdens de kruistochten door de kruisvaarders. Zij bouwden het grote Sint-Pieterkasteel in Bodrum met materiaal dat afkomstig was van het wereldwonder.

Het beeld van oppergod Zeus was twaalf meter hoog en de kern was van hout en ivoor. De versieringen op het beeld waren van zuiver goud. Het was dus een buitengewoon glanzend en kostbaar beeld. De kunstenaar/ beeldhouwer die het rond 450 voor Chr. maakte was de beroemde Phidias.

De Kolossos van Rhodos was met zijn 32 meter meer dan twee keer zo hoog als het Zeusbeeld.

Het goede antwoord is g: Helios, die later Apollo werd genoemd. Hij was de zonnegod. In een gebied met zo veel zonuren was hij een belangrijke god. Hij werd vaak afgebeeld op een zonnewagen die van oost naar west reed, maar de kolos had een aureool van zonnestralen om het hoofd. In oud Arabische boeken wordt er over dit beeld geschreven, maar in westerse literatuur komt het niet voor.

De wereldwonderen zijn allemaal in een geografisch klein gebied gelegen. Toen onze voorouders nog in lemen hutten woonden en zich op uitgeholde boomstammen verplaatsten over het water, woonden er in het oosten architecten en kunstenaars, die geweldige werken konden maken.

Het goede antwoord is waarschijnlijk b, maar echt zeker weten de archeologen en geleerden het niet. Eigenlijk weten ze niet eens heel zeker of er wel echt hangende tuinen in Babylon zijn geweest, want er zijn nog bijna geen archeologische vondsten gedaan om dit te bewijzen.

14

Sportfestival ter ere van Zeus

De hoogste berg van Griekenland, de Olympus, is 2917 meter hoog.

De eerste Olympische Spelen vonden plaats in 776 voor Chr.

Het goede antwoord is c. De Olympische kampioen kreeg een takje van de olijfbom uit het heilige bos van Zeus en die mocht hij in de tempel van Zeus bij het grote beeld brengen.

Het twaalf meter hoge beeld van Zeus in de tempel van Olympia gold als een van de zeven wereldwonderen. Het beeld was indrukwekkend hoog en het zag er prachtig uit. Het beeld was van hout maar de totale oppervlakte was helemaal bedekt met goud en ivoor. Het beeld stond in de tempel die alleen door priesters mocht worden betreden en slechts zelden door een gewoon mens. Het was dan ook een grote eer als je de olijftak bij het beeld van Zeus mocht leggen. De winnaars van de Olympische Spelen kregen bij thuiskomst in hun stad een heldenontvangst en werden met kostbare geschenken beloond.

Het goede antwoord is a, vrouwen mochten meedoen met eigen spelen ter ere van Hera, de zus en de vrouw van de oppergod Zeus. Haar tempel in Olympia was niet de belangrijkste, maar wel de mooiste.

Het goede antwoord is c, de Grieken betraden naakt het wedstrijdparcours.

Het goede antwoord is c, want de vijf onderdelen van de pentatlon waren verspringen, discuswerpen, speerwerpen, hardlopen en worstelen. Worstelen werd in een zandbak gedaan in de buurt van het stadion maar de andere onderdelen vonden plaats in het stadion.

Het goede antwoord is b, want een hopliet was een Oudgriekse soldaat met een lange lans, een heraut is een middeleeuwse boodschapper, maar de hellanodikai waren de scheidsrechters, die ook beoordeelden of de deelnemers aan de spelen wel echt Grieken waren. Tien maanden voor de spelen begonnen kregen de scheidsrechters bericht dat zij waren uitgeloot. Zij begonnen dan met een intensieve bestudering van de spelregels. Zij mochten zelf ook aan de spelen deelnemen. Alle olympische sporters kwamen dertig dagen voor de spelen naar Olympia en in de tijd tot de spelen moest de hellanodikai beoordelen of iemand wel mocht deelnemen. Ook letten de hellanodikai op de hygiëne en de gezondheidstoestand van de deelnemers. Zij mochten ook straffen en diskwalificeren.

Het goede antwoord is b. Het was steng verboden om je tegenstander te bijten. Dan volgde diskwalificatie.

Het goede antwoord is c. Pas eeuwen later werd een bepaald schooltype voor hoger onderwijs gymnasium genoemd.

De moderne Olympische Spelen zijn voor het eerst weer in 1896 gehouden. Zij vonden plaats in Athene van 24 maart tot 2 april. Net als de antieke spelen worden ze om de vier jaar gehouden. Het is geen godsdienstig evenement meer, maar louter sportief. Het is nu een sportfestijn voor de beste atleten van de hele wereld geworden. Wat bleef is de Olympische gedachte van eerlijkheid, solidariteit, een vreedzame ontmoeting en verbondenheid met elkaar. In 1900 werden er ook vrouwen toegelaten tot de Olympische Spelen. Er zijn verplichte en vrije sporten. *Citius, altius, fortius* (sneller, hoger, sterker) is het motto van de moderne Olympische Spelen. Er zijn zomer- en winterspelen.

15

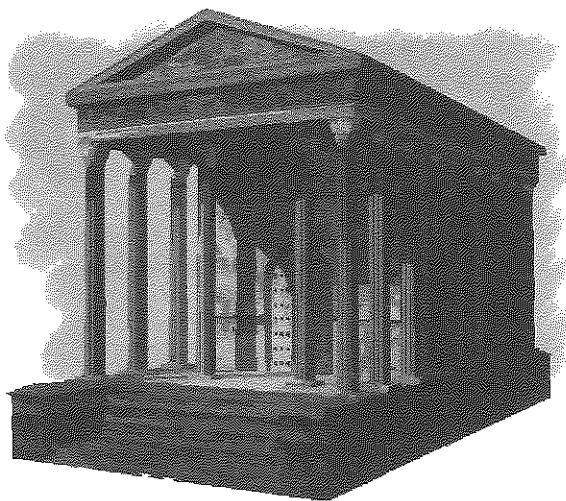
Nehalennia

De belangrijkste vindplaatsen van de altaar- of votiefstenen zijn Domburg en Colijnsplaat in Zeeland. Daar hebben twee tempels gestaan voor de godin, maar al in de oudheid zijn die tempels door het water verzwolgen. Deze twee plaatsen waren dus heel belangrijk in de Romeinse tijd.

Tijdens een orkaan in 1647 (niet de orkaan van 1674 waarbij een deel van de Dom van Utrecht instortte) werden er op het strand van Domburg allerlei stenen met inscriptie, namen van verschillende Romeinse goden, gevonden. De stenen kregen een plaatsje in de kerk van Domburg, maar na een brand in 1848 zijn ze allemaal verloren gegaan. In 1696 heeft Schuylenburgh gelukkig een en ander getekend over de vondst; dit is afgebeeld in de Nieuwe Cronijk van Zeeland. We weten daarom nu nog iets van de eerste ontdekking.

Er waren dankbetuigingen en inscripties voor Neptunus (de Romeinse god van de zee, de golven en het stromende water) en voor Hercules (een Griekse halfgod die je tegen allerlei narigheden en kwaad kon beschermen). Er was zelfs een standbeeld voor Victoria, de Romeinse godin van de overwinning. Als deze godheden je beschermden op je reis over water, dan kon je niets gebeuren, dachten de Romeinen.

Het valt op dat Romeinse tempels er min of meer hetzelfde uitzagen, alleen de grootte kan erg verschillen. In Nederland zijn de resten van meerdere Romeinse tempels aangetroffen, bijvoorbeeld in Utrecht, Elst, Nijmegen en Maastricht. Net als de Grieken bouwden de Romeinen hun tempels op een hoog 'podium' met trappen. De gebouwen hebben een duidelijke voorkant. De tempel kon alleen aan de voorkant betreden worden. De plattegrond was bijna altijd een rechthoek, maar er kwamen ook ronde tempels voor (zoals het Pantheon in Rome). Een tempel had zuilen en vaak een driehoek met versiering boven de ingang: een timpaan. Het beeld van de godheid die aanbeden werd, stond achterin de tempel. Vaak waren de beelden geverfd in mooie kleuren. Het altaar waarop voor de godheid geofferd kon worden om hem te bedanken stond buiten voor de tempel.

- Noordzee: Mare Germanicum
- Utrecht: Trajectum
- Nijmegen: Noviomagus
- Leiden: Lugdunum Battavorum
- Amsterdam: Bestond nog niet tijdens de Romeinse tijd!
- Parijs: Lutetia
- Londen: Londinium
- Keulen: Colonia Claudia Ara Agrippinensium

Nehalennia was in de eerste plaats te herkennen aan haar naam op de steen. Zij wordt meestal afgebeeld als een jonge vrouw. Ze draagt een lange jurk met meestal een soort schoudermanteltje. Dat is heel bijzonder, want goden werden meestal naakt afgebeeld en zeker niet met zo'n detail. Soms zit ze op een bankje en soms heeft ze haar linkervoet op de voorkant van een boot gezet. Ze houdt vaak een mandje met allerlei vruchten vast en er is altijd een hondje bij haar afgebeeld.

Tacitus schreef in zijn boek *De origine et situ Germanorum*: 'De Germanen bedrijven landbouw vooral door stukken woeste grond plat te branden en het zaad in de as te strooien. Daarnaast worden ook kleine akkertjes, zogeheten raatakkers, permanent bebouwd en bemest. Een vrij man krijgt echter veel meer aanzien door vechten en plunderen dan door akkerbouw te bedrijven. Daarom vechten ook vrije mannen in de strijd. Succesvolle aanvoerders verzamelen krijgers om te plunderen. Germanen zijn blond en hebben blauwe ogen. Hun schrift is het runenschrift.'

Door archeologisch onderzoek weten we nog meer over de Germanen. Hun huizen waren gemaakt van hout, meestal met leem bestreken vlechtwerk wanden met een strodak. Belangrijke stamhoofden of krijgsheren hadden soms grote en gerieflijke rijkversierde huizen met een grote vergaderzaal tot hun beschikking. Stenen huizen waren niet gebruikelijk maar werden tijdens de Romeinse tijd wel geïntroduceerd. De Germanen hadden een rijke materiële cultuur. De weefkunst was goed ontwikkeld. De Romeinen spraken met bewondering over de veelkleurige wollen kleding die de Germaanse vrouwen droegen. Ook de aanzienlijke mannelijke krijgers besteedden veel aandacht aan hun uiterlijke verzorging. Bewonderd door de Romeinen werd eveneens de sterk ontwikkelde smeedkunst.

Het goede antwoord is onbekend. De geleerden kennen de betekenis van de aanwezigheid van de hond niet, maar dat het iets met gevaar en dood heeft te maken is heel aannemelijk.

Een legionair droeg op zijn hoofd een helm met een nekbescherming en wangkleppen. Zijn borst werd beschermd met een kuras of borstharnas. Dat bestond uit leren of metalen stroken die de borst- en rugholtes en de schouders bedekten. Ze waren bewapend met een werpspeer, dolk, kort zwaard en een schild.

- Een centurion was commandant over tachtig man. Hij marcheerde aan het hoofd van zijn troep, een pluim dwars over zijn helm, ten teken van zijn macht.
- Een signifer is een vaandeldrager. Hij draagt een stok met een wapperend vaandel.
- Een aquilifer is een belangrijke officier, die de standaard met de aquila (de adelaar) moet dragen.
- Een cornificer is de hoornblazer. De legionairs marcheren op de muziek van de houten blaasinstrumenten die door de cornificers bespeeld werden.
- Een vitis is een houten staf. De vitis werd gebruikt om soldaten die niet goed luisterden te straffen.
- Een testudo of schildpad was een aaneengesloten groep legionairs die veilig voor stenen en pijlen recht op de vijand af konden gaan.
- Een pilum is een speer van 205 cm lang en met een ijzeren punt.
- Een kuras of borstharnas is een borstbescherming van smalle leren banden.
- Een catapulta is een katapult. Met de katapulten schoten de soldaten tijdens een gevecht pijlen met ijzeren punten af. Ze haalden wel driehonderdvijftig meter en vlogen recht en snel op hun doel af.

Vigiles betekent waakzaam. Het Vigiles-legioen werd als politie en brandweer opgeleid. De stad was dichtbevolkt en door de open vuren die er brandden in de huizen konden er gemakkelijk grote branden uitbreken.

Het keizerlijke paleis, de Domus Aurea, dat keizer Nero (37-68 n. Chr.) midden in de stad Rome liet bouwen rond het jaar 65, is het eerste grote gebouw dat door architect Severus van beton werd vervaardigd. Romeins beton was een combinatie van specie waar stukken steen (carmenta) in werden gedaan. Het werd in lagen opgebouwd. De specie was gemaakt van kalk en vulkanisch zand. Het beton was bedoeld als binnenwerk, want de buitenkant werd altijd weer met ander materiaal bedekt.

Elf aquaducten eindigden in Rome. De Romeinen hadden hierdoor altijd vers drinkwater, dat naar drinkwaterbronnen leidde. Ook de thermen en de rijkere huishoudens waren rechtstreeks aangesloten op de aquaducten. Er was dus toen al een vorm van waterleiding.

Op diverse plaatsen in ons land zijn resten van de Limes gevonden. De laatst gevonden resten zijn die in Vleuten-De Meern bij de aanleg van de Utrechtse wijk Leidsche Rijn. De Rijn liep in de Romeinse tijd anders dan nu en de Oude Rijn, die bij Katwijk in zee stroomt geeft een meer preciezere grens aan. Op veel plaatsen waar de vroegere loop van de Rijn was, zijn restanten van de Romeinse beschaving aangetroffen: Woerden, Leiden, Cuijk, Nijmegen en Katwijk.

De muur staat in Engeland. Keizer Hadrianus liet vanaf 122 na Chr. deze sterke verdedigingsmuur bouwen tegen de volken die in Noord-Brittannië woonden en steeds het Romeinse leger aanvielen.

De ruiters moesten trainen om met volle uitrusting op een langzaam galopperend paard te springen en dan gelijk met een speer in de hand klaar te zitten voor de aanval. Ze moesten ook weer met volle bepakking en met de speer in de hand snel van hun paard kunnen springen om de vijand aan te vallen.

De 'hippica gymnasia' was een evenement waarbij de cavalerie (legionairs op paarden) allerlei ingewikkelde kunsten liet zien. Ze waren dan prachtig uitgedost in volle bepakking en lieten zien wat zij allemaal konden.

Op de wachttorens aan de grenzen communiceerden de grenswachten door middel van rooksignalen met elkaar en 's nachts met fakkels.

Soldaten droegen allemaal speciale legerlaarzen, de caligula. Het bovendeel was gemaakt uit een stuk leer, met spleten om de voet ook in warmere gebieden koel te houden. Het loopvlak bestond uit ijzeren spijkers met ronde koppen. In de zool waren soms wel negentig nagels geslagen, zodat een paar caligae (= meervoud) al gauw meer dan een kilo woog. Met zulke schoenen deed een soldaat heel lang, soms meer dan duizend mijl. De caligula werd rondom het onderbeen bevestigd met veters. Daar kon je bij koud weer wol of bont tussen proppen. Soldaten werden soms naar hun schoennaam genoemd: de caligatus of caligatus miles. De jonge Gaius vergezelde zijn vaders legioenen op verschillende veldtochten in het noorden van het Rijk. De soldaten zagen de parmantige jongen als hun mascotte en noemden hem Caligula, laarsje.

In de bijbel staat in Lucas 2, vers 1 en 2 dat keizer Augustus graag wilde weten hoeveel onderdanen hij had en hij wilde ze daarom laten tellen. Iedereen moest zich laten registreren. Quirinius was de bewindvoerder van het gebied: '1 In die tijd kondigde keizer Augustus een decreet af dat alle inwoners van het rijk zich moesten laten inschrijven. 2 Deze eerste volkstelling vond plaats tijdens het bewind van Quirinius over Syrië.'

De Romeinen bouwden prachtige tempels. Daarvoor stond een offeraltaar. De offerdiensten werden niet door gewone mensen gehouden, maar er waren priesters in de tempel die speciaal opgeleid waren om offerdiensten te leiden. Ze offerden jonge dieren, zoals een stierkalf of een lam. Die waren door de gelovigen meegebracht of bij de tempel betaald. De priesters wisten het dieren eerst en maakten het dan dood. Dat gebeurde op het altaar. Ook de geschenken die werden gegeven waren ter ere van de god.

Het christen-zijn werd een misdrijf waar de doodstraf op stond. Christenen mochten niet meer samenkomen. De Romeinen waren dol op gevechten in de arena en daar werden nu gevangengenomen christenen voor gebruikt. Zij werden onder groot gejuich gemarteld en gedood. In de arena was het altijd een grote attractie geweest als er leeuwen werden losgelaten om misdadigers te pakken en als prooi kregen ze er nu ook christenen bij. Die werden als publieksattractie verscheurd en opgegeten. Het christendom groeide, ondanks de maatregelen die getroffen werden om hen uit te roeien. Heel gestaag groeide het aantal bekeerlingen uit alle lagen van de bevolking en de ontdekking dat het ook tot het leger was doorgedrongen en dat er soldaten christen werden was aanleiding tot de wreedste vervolging. Keizer Diocletianus bepaalde in het jaar 303 dat christenen geen burgerrechten meer hadden, dat hun bijeenkomstruimtes moesten worden verwoest en hun geschriften verbrand.

Omdat de christenen zich vanwege de vervolging door het hele Romeinse Rijk verspreidden bedachten ze herkenningstekens. Het chi-rho-monogram was gewoon een combinatie van de eerste twee letters van 'Christus' (XP) in het Grieks, de taal van de eerste christenen. De vis werd gebruikt als rebus voor de naam van Christus, want het Griekse woord voor vis bestaat uit de eerste letters van de woorden 'Jezus Christus, Zoon van God de Verlosser'. Het teken van de 'vis' heeft de eeuwen overleefd want je ziet nu op de bumper van auto's nog

wel eens een gestileerde vis geplakt. Dat is nog steeds voor christenen onderling een teken.

Catacomben zijn ondergrondse begraafplaatsen. De begraafplaatsen, die soms tot vijf lagen diep onder de goedkope grond even buiten de stad Rome waren gegraven, werden al vanaf de tweede eeuw door de christenen gebruikt om hun doden niet te hoeven begraven in grond die aan heidense godheden was gewijd. De christenen wilden per se niet gecremeerd worden, zoals bij de Romeinen gebruikelijk was. Zij meden de Romeinse begraafplaatsen, die 'columbaria' werden genoemd, met hun nissen en planken in elke muur waarin de asurnen werden opgeborgen, ook al waren deze voor iedereen toegankelijk. Christenen wilden begraven worden omdat zij in een verrijzenis van het lichaam geloofden.

Het netwerk van de Romeinse catacomben strekte zich ondergronds uit tot tussen de 96 en 145 kilometer aan tunnels en gangen, waarin uiteindelijk misschien wel vier miljoen christenen zijn begraven.

Daniël 6:7-24 vertelt over koning Darius van Perzië. Zijn belangrijkste medewerker was Daniël. De koning had ook een decreet uitgebracht als keizer Decius. Daniël werd volgens het Bijbelverhaal in een leeuwenkuil gegooid, nadat zijn collega's hem hadden verraden: hij had geen offers gebracht aan de goden. Maar zijn God had hem gered en hij was niet opgegeten. Hij kreeg van de koning een hoge regeringsfunctie en het land kreeg een grote mate van godsdienstvrijheid.

Het verhaal is een spiegel voor de eerste christenen. Wat hen overkwam had Daniël ook meegemaakt. Hij was gered door God en hij was nu een voorbeeld voor de eerste christenen. Het troostte hen bij de zware vervolgingen. Ze zeiden eigenlijk tegen elkaar via deze afbeelding: 'Wees niet bang, het komt goed, denk maar aan Daniël in de leeuwenkuil'.

Jezus Christus is gestorven aan het kruis. Dat was een heel vernederende manier van straf, die voor gewone Romeinse misdadigers gold. De eerste christenen schaamden zich en het duurde heel lang voordat er expliciet afbeeldingen van het kruis, het symbool dat nu het meest wordt gebruikt, verschenen. Tot aan het eind van de derde eeuw werd Christus zelf niet afgebeeld. Pas in de vijfde eeuw werd er voor het eerst een afbeelding van Jezus aan het kruis gemaakt. Dit is nu het meest bekende symbool voor katholieke christenen. Protestante christenen geven de voorkeur aan een kruis zonder afbeelding van Jezus als meest gebruikt symbool.

Kinderen van slaven werden zelf ook slaven. De Romeinen veroverden veel gebieden en de slaven die ze buit maakten, werden hun eigendom. Ook kinderen die te vondeling waren gelegd werden meestal in een ander gezin als slaaf opgevoed. Zij hielpen in het huishouden, de keuken en de tuin. Sommige kinderen hadden taken in de tempel: vegen en helpen bij de offers. Ook plattelandskinderen kregen een totaal andere opvoeding dan vrije kinderen in de stad. Zij moesten ook al vroeg meewerken en hadden weinig tijd voor school en spel.

Op kunstwerken en afbeeldingen zie je dat de Romeinse kinderen een groot rond amulet dragen. Dat moest hen beschermen tegen het kwaad. De bulla hing aan een ketting om de nek en was meestal van kostbaar materiaal gemaakt, goud of een ander metaal. Het was een soort doosje en bestond uit twee helften. Hij kon open en dicht gedaan worden en er kon iets in: een briefje of iets waardevols uit de religie. De bulla werd kort na de geboorte door familieleden aan zoons en dochters van vrije burgers gegeven. Tijdens de hele kindertijd werd hij gedragen. Pas bij het officieel bereiken van de volwassenheid werd hij samen met de kinderkleding, de kindertoga, afgelegd en geofferd.

Romeinse kinderen kregen op hun eerste geboortedag nog geen naam. De baby kreeg pas op de naamgevingsdag, de *dies lustricus*, zijn naam. Dat was in het leven van een meisje de achtste dag en in het leven van een jongen de negende dag. Dan kon je pas bij je naam genoemd worden.

Uit archeologisch onderzoek weten we dat Romeinse kinderen veel speelgoed hadden: ballen, bikkels, dieren (op wielen), hoepels, jojo's, tollen, knikkers, miniatuurvoorwerpen, noten, poppen voor de meisjes, rammelaars voor baby's, voor de jongens waren er ruiters (op wielen), stokpaarden en speelgoedwapens.

Veel speelgoed was gemaakt van terracotta, been, hout of textiel. Maar ook heel dure materialen, zoals goud en ivoor, kwamen voor bij speelgoed van heel rijke kinderen.

Beweegbare poppen horen tot het bekendste en meest voorkomende speelgoed uit de Romeinse tijd. De poppen hadden het uiterlijk van een volwassen vrouw. Spelen met deze poppen was geen voorbereiding op 'moeder zijn', het zorgen voor een klein kind. Het was meer een voorbeeld hoe het meisje er zelf als volwassen vrouw uit kon zien. De

pop die in het graf van Cossinia werd gevonden had een lengte van 29 cm. Het kapsel van de pop leek precies op dat van de keizerinnen van die tijd. De pop is veel groter dan andere poppen, met een langgerekt lijf en met lange armen en benen. Ze heeft haar voeten in hoge schoenen. De armen en benen kunnen bewegen. De pop had een gouden ketting en gouden bandjes om haar polsen en enkels. Bij de pop lag ook een klein ivoren kistje met een deksel dat open kon. Daar heeft waarschijnlijk haar kleding in gezeten. De pop is van hout gemaakt, maar als ze van plastic was zoals de Barbies van onze tijd, zou ze gewoon een Barbie worden genoemd. Daarom de naam Romeinse Barbie.

Jongens leerden lezen, schrijven, rekenen en spreken in het openbaar. Meisjes gingen veel minder naar school, in plaats daarvan leerde hun moeder ze hoe je een goede huisvrouw kon zijn. Daarvoor moest je wel kunnen rekenen, schrijven en lezen.

De denarie of denarius was de meest voorkomende munteenheid. Het was een zilveren munt, die in de loop van de tijd steeds een ander gewicht heeft gehad. De sestertie was ook een veelvoorkomende munt, hij was een kwart van de denarie waard. De munt was veel groter dan de denarie en daarom heel geschikt om er allerlei grotere afbeeldingen in te slaan. Als er een nieuwe keizer kwam verscheen zijn 'kop' op de meeste munten. Zo weten we nu hoe ze er uitzagen. Op de sesterie kwamen ook andere afbeeldingen voor: gedenkwaardige momenten of kunstwerken bijvoorbeeld. Zij geven ons veel aanvullende informatie over de Romeinse cultuur.

19

Varusslag

De Cherusken waren een Germaans volk. De Romeinen noemden hen Cherusci. Zij leefden in de bossen in een gebied, dat nu bij Duitsland hoort. Er woonden daar veel meer Germaanse stammen en volken. Zij verschilden onderling heel veel, maar ze hadden gemeen dat ze eenzelfde taal spraken. Je moet je dus voorstellen, dat ze elkaar allemaal wel enigszins konden verstaan en begrijpen. Toch is er in de tijd van de Romeinen nooit sprake geweest van één groot Germaans volk. Ze kenden zelfs het woord Germaans niet. Germania Inferior en Germania Superior waren de namen van provincies in het Romeinse Rijk. Deze provincies lagen ten zuiden van de Rijn.

De Cheruskische officier in het Romeinse leger was Arminius. Hij werkte wel voor de Romeinen, hij had zelfs een goede opleiding gehad

en het Romeins staatsburgerschap verworven, maar hij wilde niet dat de Romeinen zijn geboortegrond zouden bezitten. Daarom beraamde hij een aanslag op het Romeinse leger. Hij was zelf betrokken bij de route die de colonne zou afleggen. Hij wist dus heel goed waar de zwakke plek zat op weg naar het basis- en winterkamp. Daar liet hij de inheemse strijders aanvallen. Arminius was dus een verrader van zijn eigen troepen.

De legioenen 17, 18 en 19 waren bij de strijd betrokken: XVII, XVIII en XIX in Romeinse cijfers.

De strijders onder leiding van Arminius waren dolblij toen ze het lichaam vonden. Als bewijs van hun overwinning stuurden ze het afgeslagen hoofd van Varus naar keizer Augustus in Rome. Hij rouwde om zijn bekwame gouverneur en de legioenen. Daarna heeft er nooit meer een legioen met het nummer 17, 18 of 19 bestaan als eerbetoon aan de gesneuvelden.

De Romeinse veldheer die Varus kwam wreken was Germanicus (15 v. Chr.–19 n. Chr.). De zoon van Germanicus was Gaius, de latere keizer, maar de bijnaam van Gaius (12–41 n. Chr.) is eigenlijk bekender geworden dan zijn eigen naam. Die bijnaam was 'laarsje' Caligula. De bijnaam had 'laarsje' al op jonge leeftijd gekregen. Als de zoon van de populaire veldheer Germanicus vergezelde hij zijn vaders legioenen op verschillende veldtochten in het noorden van het Rijk. Tijdens de tocht om Varus te wreken was hij pas drie jaar oud. De soldaten zagen de parmantig stappende jongen als hun mascotte en noemden hem Caligula, wat laarsje betekent.

Voor de fantasiefiguur Hermann de Germaan werd een meer dan 53 meter hoog beeld opgericht. Waar de slag van Varus precies had plaatsgevonden wist men niet. Op de berg Grotenburg in de buurt van Detmold werd uiteindelijk het standbeeld geplaatst. Het plan om dit van ver af zichtbare monument te maken was gemaakt door Bandel, die zijn hele vermogen opgaf om zijn levenswerk te kunnen volbrengen. In 1838 begon de bouw, en in 1875 was het zover: het Hermannsdenkmal was eindelijk klaar. Bandel stierf een jaar later.

De nationaal-socialisten, die ook wel nazi's worden genoemd, gingen graag naar Hermann. Hun ideologie was gebaseerd op een nepwetenschap: alleen 'Arische' mensen waren goed (Duitsers dus). De blonde, blauwogige Germaan Hermann werd daarbij voorgesteld als de Ariër in zijn zuiverste vorm, een top-Germaan. Hermanns geheven zwaard en zijn helm met vleugeltjes overtuigden de nazi's dat de

nakomelingen van dit 'Arisch oerras' dominant en verder ontwikkeld waren dan alle andere volkeren.

20

Riolering

Van menselijke uitwerpselen (fecaliën) kun je de zeer besmettelijke ziekte tyfus krijgen. Ook cholera is rechtstreeks in verband te brengen met slecht hygiënisch gedrag bij toiletbezoek of het drinken van besmet water. In derdewereldlanden komen deze besmettingen tot op de dag van vandaag veel voor en veroorzaken veel sterfgevallen.

De Cloaca Maxima kwam uit in de Tiber.

De Romeinen hadden een slimme oplossing bedacht om het gangstelsel schoon te houden. Slaven, dwangarbeiders en veroordeelden reinigden de afvoeren die in de Tiber uitmondten via de Cloaca Maxima. Er waren ook veroordeelden die net als geëxecuteerden en andere vijanden van het Rijk in het riool van de gevangenis werden gedumpt. Zo werd een deel van de straffen 'onzichtbaar' uitgevoerd.

De hoeveelheid water die Rome binnenkwam is door wetenschappers op rond de miljard liter per dag geschat. Dit water kwam via veertien aquaducten de stad binnen. Enkele namen zijn: Aqua Appia, Aqua Julia, Aqua Claudia, Aqua Alexandriana en Aqua Marcia.

De naam vespasiani komt van keizer Vespasianus (69-79 n. Chr.). Deze keizer voerde diverse belastingen in het Romeinse Rijk in. De belasting op de openbare toiletten werd door zijn zoon Titus bekritiseerd. Hij was bang dat mensen weer zouden gaan wildplassen om kosten te besparen. Voor de Romeinen was hygiëne een vorm van beschaving. De stad zou weer gaan stinken als de openbare toiletten te duur werden. Vespasianus antwoordde zijn zoon: 'Pecunia non olet' dat betekent, geld stinkt niet.

De urine werd doorverkocht aan leerlooiers, verfstofmakers en lakenvolders. Zij gebruikten de urine om van dierenhuiden mooi soepel en zacht leer te maken. De lakenvolders gebruikten de urine om de wol te wassen. Ook in Nederland werd in deze twee industrietakken van oudsher urine gebruikt. Tijdens het carnaval worden de Tilburgers nog altijd kruikenzeikers genoemd omdat zij hun urine bewaarden in kruiken.

Er was in de toiletruimte een goot aangelegd waarin een klant al zittend een spons op een stok kon bevochtigen. Er liep een sleutelgatvormige

opening door tot in de voorkant van de zittingen. Romeinse sponzen op stok werden na gebruik teruggezet in een aardenwerken pot met zout water, voor de volgende gast.

Met toiletpapier is het net als met bijvoorbeeld met de uitvinder van de boekdrukkunst, er worden verschillende namen genoemd. De Amerikanen beweren dat hun landgenoot Joseph Gayetty in 1857 de wereld verrijkte met het eerste verpakte wc-papier. Het waren losse papiertjes doordrenkt met aloë en op elk vel stond zijn naam gedrukt. Rond 1880 kwam de wc-rol op de markt. De Chinezen zeggen nu dat zij in 1391 al vellen papier voor het reinigen van de keizerlijke bips maakten.

In Brussel staat Manneken Pis op een fontein. Hij past in de lange traditie van plasfonteinen. Ze werden in de oudheid populair, maar in middeleeuws Europa werden de heiligen, die een gunstig effect hebben gehad op vandalisme, vaak vervangen door plassende cherubijntjes. Manneken Pis dateert uit begin 1600 en stelt een plassend jongetje voor.

Tweeduizend jaar geleden stroomde in noordelijk Heerlen, dat toen Cortovallum heette, de Caubeek. Aan de zuidkant van de stad, op een veel lager niveau, stroomde de Geleenbeek. De Romeinse militairen die in Cortovallum gelegerd waren legden een verbinding aan tussen die beide beken en bouwden daaraan een badhuis. Het water kwam er aan de hoge kant schoon naar binnen en stroomde vervuild aan de lage kant weer weg. Boven dat stromende water waren ook latrines (openbare toiletten) gebouwd. De ontlasting en urine werden meegevoerd met het stromende water.

21

Alle wegen leiden naar...

In het centrum van Rome stond in het Forum Romanum de Gouden Mijlsteen of Milliarium Aureum. Het was een achthoekige marmeren zuil overdekt met bladgoud. Deze werd door keizer Augustus geplaatst en alle wegen werden vanaf dit punt gemeten.

Op een mijlsteen of mijlpaal was af te lezen hoe groot de afstand was naar een belangrijke stad op de route. Je kon ook lezen hoever de afstand was naar Rome en de naam van de keizer die de weg had laten aanleggen. De Romeinen noemden de mijlpaal of mijlsteen een milliarium omdat er precies na duizend (mille) stappen weer een nieuwe paal stond. Soldaten konden tijdens het marcheren zelf tellen hoever ze nog moesten.

De Romeinse hodometer wordt rond 20 voor Chr. door Vitruvius beschreven, maar het kan heel goed een uitvinding van de wereldberoemde Archimedes zijn. Deze slimme uitvinding gooit telkens een steentje in een doos zodra je rijtuig een Romeinse mijl heeft afgelegd. Op het eind van de reis tel je de stenen en weet je precies hoever je bent gevorderd.

De wegen werden aangelegd door arbeiders uit de overwonnen volken, die in een bepaald gebied woonden. Ook werden er slaven ingezet en konden er legereenheden worden opgeroepen, die in een gebied verbleven waar weinig onrust was.

Nee, Appius Claudius was blind. Appius Claudius leefde lang genoeg om de weg tot Capua aan te kunnen leggen, maar zien kon hij hem niet.

Nee, het Aquaduct Appia lag niet aan de Via Appia, de bron lag ten oosten van Rome, tussen de achtste en negende mijlpaal. Vanaf hier liep het aquaduct over een afstand van ongeveer 16,5 kilometer vrijwel geheel ondergronds en kwam bij een heiligdom op de Esquilijn de stad binnen. Hier kwam het aquaduct over een afstand van 100 meter boven de grond en op de Aventijn ging het aquaduct weer ondergronds verder en eindigde op het Forum Boarium waar een reservoir was. Het eindpunt van de Aqua Appia heeft maar een hoogteverschil van 10 meter met de bron, wat een opmerkelijke technologische prestatie is voor deze tijd. Het aquaduct leverde 73 miljoen liter vers drinkwater per dag aan.

De familie Scipio heeft hier een in tufsteen uitgegraven grafcomplex. Het was gewoonte in de Romeinse tijd om op felgekleurde herdenkingszuilen teksten ter nagedachtenis aan een overledene te plaatsen. Soms werden er afbeeldingen van heldendaden uit het leven van de dode uitgebeeld in marmer of steen. Lucius Cornelius Scipio was een van de eerste Scipiones ter ere van wie een herdenkingsmonument werd opgericht langs de Via Appia. In 258 voor Chr. werd hij censor. Hij wijdde in die hoedanigheid een tempel in de buurt van de Porta Capena aan de Romeinse stormgodin Tempestas.

In die tombe ligt geen veldheer of keizer begraven, maar Caecilia Metella. Zij was de dochter van een belangrijke consul. Er is te lezen op de tombe: Caecilia Metella, dochter van Quintus Creticus, echtgenote van Crassus.

Het Griekse woord voor 'vleeseter' is 'sarcophagus' en de kisten langs de weg noemen we sarcofagen.

Eindpunten van de Via Romana zijn de twee destijds belangrijkste Nederrijnse Romeinse vestigingen Ulpia Noviomagus Batavorum (het huidige Nijmegen) en de Colonia Ulpia Traiana (bij Xanten gelegen), die beide rond 100 na Chr. stadsrechten kregen.

De Via Aquitania liep door Frankrijk naar de Atlantische kust, naar de omgeving van Bordeaux. De Via Augusta en de Via Domitia liepen door tot in Spanje. De Via Augusta was de langste. Met 1500 kilometer lengte liep deze belangrijke weg heel Spanje door, terwijl de Domitia langs de Middellandse Zee bleef. De Via Egnatia ging de andere kant op, tot aan Griekenland dat toen Byzantium heette. Net als de andere wegen was het eerst een belangrijke weg om het leger te verplaatsen, maar al snel kwam er een intensief handelsverkeer op gang over de wegen.

De Via Salaria begon in Rome bij de poort Porta Salaria en liep rechtstreeks naar de Atlantische kust. Via Salaria betekent zoutweg. Over deze weg werd zout vervoerd. De Romeinen legden bij de zee zoutpannen aan, waar het water verdampte en het gedroogde zeezout overbleef. Het zeezout werd verkocht en bracht veel geld op. De Romeinse soldaten kregen een zoutrantsoen uitbetaald, een salaris. Er kon ook met zout betaald worden in streken waar weinig zout voorkwam. Het was een ruilmiddel.

22

Luxuria

Een aantal plaatsen dat erg populair was bij de Romeinse rijken waren Herculaneum, Pompeii, Stabiae, Oplontis en Misenum. Het waren populaire badplaatsen in die tijd.

In augustus van het jaar 79 vond er een uitbarsting van de vulkaan Vesuvius plaats. Heel veel van de steden die je in het antwoord van de vorige vraag hebt genoemd, verdwenen onder een dikke aslaag. Pas in latere eeuwen werden ze weer uitgegraven. Omdat alles door die aslaag heel goed bewaard is gebleven weten we nu goed hoe de rijken daar leefden.

Een Romeins theater had een typische halfronde bouw. Het werd opgetrokken op een effen terrein. Het was een stevige constructie van metselwerk. Er werd met de techniek 'opus caementicium' gewerkt, dat leek heel veel op beton. Een theater telde verschillende verdiepingen met veel zitruimte voor het publiek in het halfronde gedeelte. De banken waarop het publiek zat kon via verschillende ingangen en trappenhuizen bereikt worden. Er was een groot toneel/platform waar

de scènes werden opgevoerd. Daar verschenen de acteurs, samen met het chorus – het koor. Daarachter bevond zich het geschilderde decor of achterdoek. Dat was versierd met zuilen en standbeelden. Dit doek heette de scaenae. Hieromheen werden allerlei kleinere ruimtes gebouwd voor de acteurs om zich om te kleden en waar de diverse maskers bewaard konden worden. In de meeste toneelstukken die er opgevoerd werden droegen de acteurs maskers. Het publiek kon dan zien welk karakter er gespeeld werd: jong of oud, komisch of tragisch, boos of kalm. Zo was het toneelspel ook op de achterste rijen duidelijk te volgen. Alle rollen werden door mannen gespeeld. Om groter te lijken droegen de acteurs vaak enorme kostuums en heel hoge schoenen.

De Romeinen waren grote veroveraars. Niet alleen goederen, maar ook mensen werden geroofd en meegenomen naar Rome. De overwonnen volken werden op de slavenmarkt verkocht. Maar ook Romeinen die de belasting hadden ontdoken of een militair vergrijp hadden gepleegd hadden kans om als slaaf verkocht te worden. Ze werden daardoor eigendom van hun baas. Die mocht met zijn slaven doen wat hij wilde. Er waren goede eigenaars, maar van Publius Vedius Pollio, in zijn schitterende villa Pausilypon, is bekend dat hij slaven die hem niet bevielen aan zijn vleesetende vissen, de murenen, voerde.

Gladiatoren of zwaardvechters waren ook slaven. Ze waren getrainde vechters en vchten vaak op leven en dood. Dat was toen een vorm van volksvermaak. De gladiator Spartacus kwam in opstand en verzamelde een geweldige hoeveelheid slaven met de bedoeling om te ontsnappen aan de strenge Romeinse eigenaars. Ze wilden naar een gebied waar ze in alle vrijheid zelf konden wonen en werken. Maar het liep anders. Zij werden verslagen door het Romeinse leger en bijna alle slaven vonden een vroege dood.

De rijke Romeinen begonnen hun maaltijd pas later op de dag en die duurde uren. Een maaltijd bestond uit verschillende gangen. Die werden vaak ook in verschillende ruimtes gegeten. De eerste gang (gustatio of voorgerecht) kon bestaan uit schaaldieren, oesters bijvoorbeeld in saus, gekookte slakken, eieren, sla, vijgen en met honing gezoete wijn. De tweede gang (caput cenae of hoofdgerecht) kon bestaan uit een heel geroosterd everzwijn, gevuld met worstjes en eidooiers, gevolgd door gevulde muis in honing, fazant, vis, schaaldieren, kool en geurige wijn. De derde gang (secunda mense of dessert) bestond bijvoorbeeld uit vijgen, peren, appels, druiven, olijven, noten, jam, gebak en zoete wijn.

De veer was nodig om je keel te prikkelen tussen de verschillende gangen van een maaltijd. Je ging daarvan overgeven en dan maakte je weer ruimte voor de volgende gang. Je hoefde dan de gastheer niet te beledigen door te zeggen dat je genoeg had en het aangeboden voedsel weigeren. Ieder had een eigen slaaf om te helpen bij het overgeven.

Nu je bij de creatieve opdracht gekomen bent en je begint met het maken van je kijkdoos/ maquette met als titel 'benelava - geniet van uw bad', is het volgende belangrijk om te weten. De Romeinse woorden, apodyterium, sudatorium, caldarium, tepidarium, frigidarium, unctuarium, gymnasium komen nu nog voor in ons spraakgebruik. Het apodyterium was de kleedruimte waar je kleding achter liet bij bediendes die te vertrouwen waren, de capsarii. Dan ging je bloot naar de kleine zeer hete zweetkamers, het sudatorium. In het caldarium, een warme kamer met vochtige lucht liet je je schoonkrabben met warme olie. De lichaamschrapers waren geoefend om met schrapers van metaal of been, de strigils, het vuil handig van je lijf te schrapen. Dan ging je naar het tepidarium waar je rustig kon afkoelen in een lauw bad. Als je was afgekoeld sprong je in het frigidarium, een ijsbad. In het unctuarium werd je gemasseerd met geparfumeerde oliën door de tractatores.

